

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט

(ע"א 322/74 ג'בור נ' סעד, פד"י כ"ט (1) 223)

מבוא

יעילות הדיון בבתי-המשפט, או בהיבטה השלילי – עינוי הדין הנגרם בשל ליקויים בסדרי המינהל בבתי-המשפט – ממשיכה לשמש לציבור עגין לענות בו. משפטנים והציבור בכללו נדרשים לבעיה זו, ולהשלכותיה על החברה בישראל.¹ וכפי שעולה מסקירתו המאלפת של פרופ' זמיר בספרו החדש, בעיית העיכובים בהליכים השיפוטיים לא פסחה גם על בית-המשפט הגבוה לצדק.²

לא נחטא לאמת אם נאמר שמסתמנת גישה נמרצת לטיפול בליקויים במינהל השיפוט הן מצד השופטים והן מצד משרד המשפטים והנהלת בתי-המשפט, אם כי עדיין נותר מקום רב לשיפורים.

ע"א 332/74 כמאל ג'בור נ' פראד חסן פער³, משקף גישה נמרצת מצד השופטים כלפי בעיות המינהל השיפוט. בפס"ד זה ביטל בית-המשפט העליון פסק-דין של בית-משפט מחוזי, והורה על דיון מחודש בתיק בבית-המשפט דלמטה בפני הרכב אחר, מהטעם הדיוני (ומטעם זה בלבד) שהשופט השתה את מתן פסק-הדין למעלה משנתיים מאז נסתיים המשפט, דבר שיצר חשש לעיוות דין.

מטרת רשימה זו לבחון, באספקלריה של בעיות המינהל השיפוט, את הנמקת בית-המשפט בפסק-דין ג'בור ולהעריך את המדיניות השיפוטית המשתקפת ממנו ומפסקי-דין אחרים הנוקטים גישה דומה. במיוחד יושם דגש על בדיקת השאלה על מי מוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט. פסק-דין ג'בור וגישתו לבעיה של השתיית מתן פסק-דין מהווה אך חלק מהמערכת הכוללת של בעיות המינהל השיפוט, לפיכך

1 ראה: א.פ., "הקץ לסחבת", הפרקליט, כ"ט (תשל"ה), עמ' 321; ברנזון, "פישוט הענינים בתביעות נזיקין", עיוני משפט, ב' (תשל"ג), עמ' 575. השופט ברנזון גם העניק ראיון בנושא זה ביוני 1974. כתבות בעיתונות בנושאי מינהל בתי-המשפט מתפרסמות חדשות לבקרים, ולאחרונה נתפרסם ספרו של העתונאי נתן דונביץ, עינוי דין, 1975.

2 יצחק זמיר, השפיטה בענינים מינהליים, תשל"ה, עמ' 149–141.

3 פד"י כ"ט (1) 223.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוטי

יוקדש הפרק הפותח רשימה זו לסקירה קצרה של הליקויים והקשיים במינהל השיפוטי ולמקצת מהפתרונות לצמצומם.

1. ליקויים וקשיים במינהל השיפוטי: תבעיה הכללית

ההליך השיפוטי תלוי במרכיבים רבים ושונים. "נתיב היסורים" שבו עובר תיק בבית-משפט, משעת הגשת כתבי בי-דין למוכירות בית-המשפט ועד למתן פסק-הדין ואחר-כך הוצאתו לפועל, הוא ארוך, מייגע ומחייב השתתפותם של גורמים רבים, ביניהם: שופטים, רשמים, פקדי בית-המשפט, עורכי-דין ופרקליטים, אנשי משטרה, עדים ובעלי-דין. כן, תלוי ההליך השיפוטי בקיומם של אולמות למשפטים, לשכות לשופטים, עזרה טכנית ואמצעי עזר מינהליים אחרים. משכו של ההליך השיפוטי נקבע לא רק על-ידי הגורמים האלה, אלא גם על-ידי הוראות חוק ותקנות הקובעות מועדים להגשת כתבי טענות ולהליכים שונים כגון: צירוף צד ג', תיקון כתבי טענות, שאלון, פרטים נוספים וכיוצא בזה.

העיכובים בהליך השיפוטי נגרמים בחלקם על-ידי גורמים אובייקטיביים ובחלקם על-ידי גורמים אחרים. כפי שאמר השופט עציוני "אין ספק שרבים הגורמים האובייקטיביים כגון מספר בלתי מספיק של שופטים, חוסר עזרה טכנית ותנאי שיכון שאינם הולמים בתי משפט, אשר תורמים את תרומתם לריבוי התיקים התלויים ועומדים בבתי המשפט. אולם גם חלקם של גורמים אחרים לא קטן, והם חוסר איגון מתאים וחלוקה בלתי מתאימה של העבודה בין השופטים. חוסר התחשבה של הדחיפות ושל צורך בסיום משפטים בזמן סביר, וניצול לרעה מצד באי כח המתדיינים של תקנות הדיון"⁴. בית-המשפט העליון לא חסך את שבת ביקורתו משופטים ועורכי-דין בשל עיכובים שלא לצורך במהלך המשפט.⁵

בשנתיים האחרונות נעשו מאמצים ניכרים בכיוון הנהגת הסדרים שתכליתם לסלק ליקויים בסדרי המינהל, לצמצם הגורמים המביאים לידי עיכובים בהליכי הצדק ולהקל העומס על בתי-המשפט. כך, למשל, הוסמך בית-משפט השלום לדון בתביעות כספיות עד 50,000 ל"י (במקום 10,000 ל"י)⁶, שיעורי הריבית שבית-משפט מוסמך לפסוק

4 ע"א 189/66 ש"ח נ' קרמה בע"מ, פד"י כ' (3) 477, 482; לענין ניצול לרעה של תקנות הדיון ראה, למשל, המ' 640/74 כסעלי א. הכס בע"מ ואח' נ' כסעלי ע. שגר, פד"י כ"ט (1) 529, בעמ' 532: "כל מטרתה של הבקשה (לעיכוב פסק הדין) היא עיכוב וסחבת מיותרים"; לענין תנאי השכון הבלתי הולמים, ראה, דברי השופט זוסמן המצוטטים על-ידי נתן ריבון, "עזובה בביהמ"ש העליון", הארץ, מיום 23 ביוני 1975.

5 ראה: ע"א 61/68 דוד וירכסקי נ' חיים קיסר, פד"י כ"ב (2) 11 (הפסקות ממושכות של 10-7 חודשים בשמיעת המשפט); ע"א 618/73 יצהר נ' ביבס, פד"י כ"ח (2) 573, 576-79, דברי השופט עציוני (התמשכות גביית העדויות שלא לצורך, היענות לבקשות תכופות לדחיית שמיעתן, השהיית מתן פסק הדין תשעה חודשים); ע"א 138/56 דוידון נ' הב' בוני חיפה, פד"י י"א 474, פס"ע ל' 305, 307 (הפסקות ממושכות של כשנה בשמיעת המשפט); ע"פ 409/74 שאבי נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ט (1) 587, 588 (המעשה נעשה במאי 1971 ורק ביולי 1974 ניתן פסק-הדין).

6 סעיף 2 לחוק בתי המשפט (תיקון מס' 6), תשל"ה-1975, פ"ח 764 תשל"ה, 106.

בפסק-הדין על סכומי התביעות מיום הגשת התביעה הועלו ל-22%, והוגשה הצעת חוק להקמת בתי-משפט לתביעות קטנות שיישבו בדין אחר-הצהרים.⁸ רשימת התיקונים לייעול ההליך השיפוטי, אלו שכבר נעשו ואלו הנמצאים בשלבי ביצוע היא ארוכה למדי.⁹ חסרונה הבולט של השיטה הנקוטה בידי הממונים על שיפור המינהל השיפוטי הוא בצביונה הפרגמטרי, דהיינו: תפירת טלאים על גבי חלק מן הפגמים שנתגלו בשיטה.¹⁰ אולם נראה כי בהיעדר תקציבים מתאימים ובהיעדר הסכמה לתוכנית כוללת לרפורמה בסדרי הדין ובמינהל השיפוטי יש לברך גם על התיקונים בשיטת "הטלאים".

- 7 ראה: צו הריבית (שינוי שיעורים), תשל"ה-1975, ק"ת תשל"ה, 715.
- 8 הצעת חוק שיפוט בתביעות קטנות, תשל"ה-1975, הצ"ח 1174 תשל"ה, 209. ההצעה עברה קריאה ראשונה בכנסת (ראה: רבתי, מושב שני, קס"א מיום 3.6.75).
- 9 בנוסף לתיקונים שנזכרו בגוף הרשימה הוכנסו תחידושים הבאים לייעול ההליך השיפוטי: הוגבלו המקרים שבהם מוגשים סיכומים בכתב ונקבעה מדיניות חקיקתית של סיכומים בעל פה וטיעונים בעל פה – ראה תקנה 161 לתקנות סדר הדין האזרחי, תשכ"ג-1963, כפי שהוקנה בתשל"ד, סעיף 2 לתקנות סדר הדין האזרחי, ק"ת 3078 תשל"ד, 136 (סכומי טענות בע"פ) וראה שם, סעיף 7, תוספת ס"ק (ב) לתקנה 378 (פסוד המערער מכלול בכתב הערעור את גימוקי הערעור). במקרים שבהם מוגשים סיכומים בכתב נקבע פרק זמן קצר – 15 יום לכל צד בזה אחר זה, ראה: תקנה 61(ד) שהוספה בתשל"ד, ק"ת 3078 תשל"ד, 136, נקבע מועד מקסימלי של 30 יום מיום תום שמיעת התיק למתן פסק-הדין, ראה: ס"ק (ב) שהוסף לתקנה 213 בתשל"ד, סעיף 3 לתקנות סדר הדין האזרחי, ק"ת תשל"ד, 136; שר המשפטים התקין הוראות סדרי מינהל ובהם קבע שעות שמיעת משפטים וכן הושלמו לאחרונה הוראות סדרי מינהל מקיפות, ראה על כך ש' שטרית, "חזוק הרשות השופטת וצמצום סמכויות שר המשפטים", משפטים, ר' (תשל"ה), עמ' 174, בעמ' 7-186; עובדה הצעה לתיקון החוק באופן שתאפשר שמיעת ערעור על-ידי בית-המשפט המחוזי בשבתו כבית-משפט של ערעור בהרכב של שופט אחד בלבד; ראה הצעת תזכיר להצעת חוק בתי-משפט (תיקון) (הרכב בית המשפט המחוזי בערעור), תשל"ה-1975, שהוצעה לאחרונה; הוגשה הצעה לאפשר מילוי תפקיד יו"ר ועדות ערר למיניהן ובתי-דין מינהליים שונים על-ידי שופטים שפרשו לגימלאות. ראה: הצעת חוק השופטים (תיקון מס' 4), תשל"ה-1975, הצ"ח 1176 תשל"ה, 224. דיני הראיות תוקנו בעקבות המלצת הוועדה בראשות השופט זוסמן, באופן שפס"ד במשפט פלילי יהווה ראיה במשפט אזרחי, דבר החוסך כפל עדויות, חוק לתיקון פקודת הראיות (מס' 2), תשל"ג-1973, ס"ח תשל"ג, 236. כמו כן נהמנו שופטים רבים למילוי התקנים, ואף שוקלים תוספת שופטים בבתי-המשפט בתל-אביב הונהגה מעת לעת משמרת שנייה אחה"צ לחיסול הפיגורים. במסגרת המאמץ להקל העומס על בתי-המשפט יש להזכיר את חוק לפיצוי נפגעי תאונות דרכים, תשל"ה-1975, שנתקבל לאחרונה בכנסת.

- 10 כך, למשל, מן הראוי היה לבדוק הצעות נוספות לייעול ההליך השיפוטי וביניהן: עיון מחדש בשיטה האדברסרית, בדיקת שיטות חלוקת התיקים בין השופטים ושיטות קביעת מועדים לשמיעת תיקים וייעולן, זירוז הכנסת סטנוגרפיות או רשמייקול לבתהמ"ש, הארכת שעות שמיעת המשפטים וקביעה ברורה שיש לקיים שמיעת משפטים ביום ששי (אם בדרך שגרה או לפחות במקרים שהאלטרנטיבה תגרור דחייה בלתי סבירה של הדיון), בדיקת מוסד "התזכורת", שיפור רמתו המקצועית של הסגל המינהלי בבתהמ"ש, מנוי עו"ד ומרצים למשפטים לשמש מעין שופטים ומ"מ שופטים לתקופות מסוימות, קביעת שופטים כבוררים, עריכת ימי עיון והשתלמויות לשופטים, קיצור תקופת הפגרה ובדיקת אפשרות הנהגת שבתון לשופטים. כותב שורות אלו, פירט הצעות אלו בתזכיר בדבר הצעות לייעול מינהל בתי-המשפט שהוגש ביוני 1974 לשופטים, לשר המשפטים, ללשכת עורכי-הדין ולמשפטים.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט

תהא אשר תהא השיטה שתינקט לשיפור וייעול ההליך השיפוט, עדיין מרובה מאוד המלאכה לפני שנגיע לרמה משביעת רצון בשרות בתי-המשפט. בהקשר זה מן הראוי להפנות את תשומת הלב לבעיה עקרונית הנובעת מצירופן של שתי תופעות: הירידה המהירה של ערך הכסף בשל האינפלציה והתמשכות התביעות בבתי-המשפט על פני שנים. ירידת ערך הכסף גורמת לכך שנתבעים (בעיקר חברות גדולות וכן בתיקי נזיקין), נוקטים בטקטיקה של סחבת ומשתדלים להאריך ככל האפשר את משך הטיפול בתביעה לפני פתיחת המשפט ולאחר מכן. הסיבה לנוהג זה נעוצה בכך שעד תום המשפט, הנמשך כמה שנים, הם יכולים להשקיע את סכומי התביעה ולהפיק רווחים נאים. וכשפסק-הדין ניתן נגדם הם משלמים לתובע את סכומי התביעה ללא הצמדה ובריבית נמוכה (שכן שיעורי הריבית הנפסקים על-ידי בתי-המשפט תמיד יפגרו אחר שער הריבית בשוק)¹¹. נראה שהפתרון לבעיית ירידת ערך הכסף הוא הצמדת סכומי התביעה למדד יציב (כגון: מדד יוקר המחיה) מיום הגשת התביעה. לפי שיטה זו, בית-המשפט ישערך את החיוב הכספי בהתאם לעליית המדד מאז הגשת התביעה ועד מתן פסק-הדין, ולאחר מכן ישוערך החיוב בעת התשלום בפועל¹².

בתי-המשפט מגלים לאחרונה נכונות להתחשב בירידת ערך הכסף, בקביעת הסעד שהם פוסקים בתביעות שנתמשכו זמן רב והמתייחסות לאירועים שהתרחשו לפני שנים¹³. עם זאת קבעו כי, הנהגת שיערוך חיובים כספיים בהתאם לערכם הריאלי בשעת מתן פסק-הדין, הוא ענין למחוקק; כפי שאמר השופט לנדוי, "בתי המשפט חייבים לשמור על יציבות פסיקתם אפילו בתנאים של היום, ולמשוך ידם מן הנסיון להביא בעל דין פלוגי על סיפוקו בדרך של חקיקה שיפוטית, ותוך כדי כך לשבש את ההלכה בכללה"¹⁴. בעיה אחרת, הטעונה תיקון, היא בעיית הסמכות המקומית של בתי-משפט השלום. כיום סמכותו המקומית של בית-משפט השלום משתרעת על כל המחוז המינהלי שבו הוא נמצא, והוא הדין כאשר מצויים באותו מחוז מינהלי מספר בתי-משפט שלום. התוצאה היא שלמספר בתי-משפט שלום יש סמכות מקבילה באותו מחוז¹⁵. דין זה

11 בהקשר זה יש להנחי כי העלאת שיעורי הריבית בגין סכומי התביעה ל-22% (ראה לעיל, ה"ש 9) תשפיע במידת-מה על קיצור הליכים משפטיים, ואולי חביא אפשרה במקרים רבים יותר.

12 מוכן שפתרון כזה יחייב עיבוד מפורט וקביעת חריגים להצמדה למדד.

13 בע"א 411/74, 414/74 מכוניות הדר בע"מ נ' גבריאל סימן סוכ וערעור שכנגד, פד"י כ"ט (1) 561, סירב בית-המשפט ליתן צו ביצוע בעין של חוזה למכירת מקרקעין, אף כי לפי הדין ביצוע בעין הוא כמעט תרופה שבשגרה בחוזים כאלו. הטעם היה כי אכיפת ההסכם במחירו הישן שנעשה בלתי ריאלי עקב עליית ערך המקרקעין וירידה דרסטית של ערך הכסף, יש בה משום עושק. בגסיבות הענין פסק בית-המשפט שאין לצוות על ביצוע בעין, אלא הורה על תשלום הפיצויים המוסכמים מראש. ראה גם: ע"א 277/57, 279/57 החברה לפיתוח ירושלים בע"מ נ' היועץ המשפטי לממשלה ואח', פד"י י"ג 819, 827, 830; ע"א 330/73 עובד הרמן הלפרין נ' קהיליית ציון אמריקאית בע"מ ואח', פד"י כ"ט (1) 651 (מתן צו ביצוע בעין לצד במשפט וחיובו בתשלום חובו למוכר לפי הערך הריאלי של החוב על-פי עליית ערך הקרקע).

14 ע"א 411/74, 414/74 מכוניות הדר הנ"ל, פד"י כ"ט (1) 561, 569.

15 ראה: סעיף 21 לחוק בתי-המשפט, תשי"ז-1957; סעיף 2 לצו בתי המשפט (הקמת בתי משפט שלום), תש"ד-1960, ק"ת 983 תש"ד, 664. בענין חלוקת המדינה למחוזות

מאפשר לתובע להטריד את הנתבע ולא לצו להדיין בבית-משפט שלום המרוחק ממקום מגוריו ושאינו נוח משום בחינה. כך, למשל, יכול תובע שהיה מעורב בתאונת דרכים בבאר-שבע לתבוע את נהג המכונית השניה באילת דווקא, שכן שני בתי-משפט אלו נמצאים במחוז מינהלי אחד – מחוז הדרום. האפשרות להעביר את הדיון לבאר-שבע בדרך בקשה לנשיא בית-המשפט העליון על-פי סעיף 36 לחוק בתי המשפט, תשי"ז-1957, היא יקרה מאוד, מאריכה את משך ההליך השיפוטי, ואינה נחוצה. יש צורך לקבוע אזורי שיפוט מוגבלים יותר של בתי-משפט שלום ובכך לפתור את הבעיה הזו.¹⁶ בנוסף לכך, יש לשקול מתן סמכות לשופט השלום הראשי להעביר דיון מבית-משפט שלום אחד למשנהו בתחום מחוזו מיוזמתו או על-פי פנייה של צד במשפט, אפשרות אחרת: מתן סמכות כאמור לנשיא בית-המשפט המחוזי. וזאת כדי למנוע את הצורך בפנייה לנשיא בית-המשפט העליון הכרוכה בהוצאות גדולות יותר.

2. השהיית מתן פסק-דין

מטבע הדברים מרבית המאמצים לייעול ההליך השיפוטי, מתרכזים בקטע המרכזי והארוך ביותר של ההליך השיפוטי – מיום הגשת התביעה לבית-המשפט עד סיום שמיעת התיק. שלב זה הוא המועד ביותר לעיכובים בהליך השיפוטי, שכן בשלב זה קיומו של ההליך תלוי בגורמים רבים ושונים שנמנו לעיל. לאחר סיום שמיעת ההוכחות וסיכומי הטענות של הצדדים (ואם הוגשו סיכומים בכתב – לאחר שאלו הוגשו), הכל תלוי בשופט הצריך להכריע בענין ולכתוב את החלטתו. לכאורה נראה שדווקא השלב הזה צריך להיות גקי מבעיות של עיכובים שלא לצורך משום שפרט לשופט ולאלו המגישים לו עזרה מינהלית טכנית, אין משתתפים בו גורמים אחרים. לפיכך לא יכולים להגרם העיכובים המקובלים מחמת היעדר זמן פנוי לשמיעת התיק, או דחיית המשפט בשל העדרויות של עדים, בעלי-דין ועורכי-דין מחמת מחלה, שירות מילואים, חופשה, פגרה או תקלה טכנית.

למרבה הצער, מסתבר שעיכובים שלא לצורך במתן פסק-הדין, לאחר שנסתיים הדיון בתיק, הם לחם חוקו של האזרח הנזקק לשרות בתי-המשפט. אף השופטים בערכאות הצרעור אינם נקיים מחטא זה. לא אחת מתח בית-המשפט העליון ביקורת חריפה על השהיית פסק-דין על-ידי שופטים. השופטים במקרים אלו, כדברי השופט ברנזון בפסק-דין אחד (בו גאלצו בעלי-הדין להמתין למתן פסק-הדין קרוב לאחד-עשר חודשים), "גורמים עול רציני לצדדים המצפים לגמר משפטים ופוגמים בדמות השופטים ועשיית צדק על ידם".¹⁷ השופט ברנזון הוסיף כי יש לתת לאזרח את הזכות שהוא תובע במשפט "כמו כל שירות אחר שהמדינה מספקת לאזרחיה – בהגינות, במהירות האפשרית וביערי-

המינהליים, ראה: ח"ס 531 תשי"ז, 761; ווסמן, פרקי הדין האזרחי, מהדורה רביעית, עמ' 2-51.

16 בעבר העיר בית-המשפט העליון כי "מן הראוי היה לעיין מחדש בהוראת הסעיף 2, סיפא, לצו המעניק לבית-משפט השלום סמכות מקומית המשתרעת על פני מרחב גדול למדי", חמ' 551/70 מרגנות דבר שלום כ"ג ב' יהודה מזרחי, פד"י כ"ה (1) 463, 464.

17 ע"א 520/71 גולדברג נ' בלגה, פד"י כ"ו (1) 456, 462. וראה גם: ברנזון, "פישוט העניינים בתביעות נזיקין", עיוני משפט, ב (תשל"ג), עמ' 575, 579-81.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט

לות מירבית. יש להתפלא ולהצטער על כך שלא כל העושים במלאכת השפיטה עושים די בכיוון זה ואינם חשים עד כמה שזה חותר תחת אשיות החוק והסדר במדינה¹⁸. מכיוון שהעוסקים במלאכת השפיטה לא הקפידו בקיום מצוות תקנה 213 לתקנות סדר הדין האזרחי, תשכ"ג-1963, ליתן את פסק-הדין בתום הדיון או "בהקדם ככל האפשר לפי הנסיבות", היה צורך בקביעת מועד מוגדר וברור למתן פסק-הדין. ואכן בתשל"ד הוספה תקנה 213(ב) הקובעת כי על שופט בערכאה ראשונה ליתן פסק-דין "לא יאוחר מ-30 יום לאחר תום הדיון". אם לא נתן את פסק-הדין תוך תקופה זו, על השופט ליתן על כך הודעה מנומקת בכתב לשופט הראשי של בית-משפט השלום או לנשיא בית-המשפט המחוזי, לפי הענין¹⁹. כפי שהערנו לעיל שופטי ערכאות הערעור על דרגותיהם אינם נקיים מנוהג פסול זה של השהיית פסק-דין, ומן הדין היה שייקבע אף לגבי ערכאות הערעור מועד מקסימלי למתן פסק-דין, אף כי ייתכן שהמועד יתא ארוך יותר, בהתחשב באופי השונה של פסק-דין בערעור²⁰.

תקנה 213(ב) אינה קובעת כל סנקציה המסורה לבעל-דין במקרה שהשופט אינו מקיים את מצוותה ליתן פסק-דין במועד הקבוע, והשאלה היא אם כן, מה משמעות המועד המקסימלי של שלושים יום למתן פסק-הדין הקבוע בה.

מהפסיקה עולה כי הוראה זו, למרות שהיא מופנית לשופט ואינה נותנת זכות לצדדים, היא הוראה מחייבת, ואינה בבחינת הנחיה בלבד, אשר השופט ברצותו מקיימה, וברצותו מתעלם ממנה²¹. "העניין הציבורי בסדרי דין תקינים ונאותים שולל את הסברה כי לא בדרך של צו פנה מתקין התקנות אל השופט"²². והשאלה היא מהי התרופה הנתונה בידי צד למשפט אם השופט אינו מקיים את מצוות התקנה. לגבי בעל-דין שנקבע לו מועד, הדין הוא כי אם עבר המועד, פגה זכותו אף בלא הוראה מפורשת לכך, אולם אין הדבר כן לגבי שופט. כאשר מצוות המחוקק מופנית אל השופט, ואין הוא ממלא את חובתו במסגרת המועד שנקבע לו, הגבלת הזמן אינה מפקיעה את סמכותו של השופט²³. סיבות רבות ושונות כגון מחלה או עומס העבודה, עלולות למנוע את השופט מלקיים את מצוות המחוקק במועדה, ואין לייחס למחוקק כוונה לסכל את ההליך השיפוטי כולו בשל השהיית כזו במתן פסק-הדין²⁴. מכאן עולה שעל-פי

18 ע"א 520/71 גולדברג הנ"ל, בעמ' 462. וראה גם: דברי השופט זוסמן, שם, בעמ' 460; ע"א 522/71 בנין נ' בנין, פד"י כ"ח (2) 309, 314 (השהיית של למעלה משלוש שנים במתן פסק-דין); ע"א 388/58 חרד נ' מסלאטי, פס"ע מ"ד 234, 235 (השהיית של שנה במתן פסק-דין בייחוד שהריבית שנקבעה לתובע שזכה בתביעתו התחילה רק מיום מתן פסק-הדין).

19 ראה: סעיף 3 לתקנות סדר הדין האזרחי, ק"ת תשל"ד, 136.

20 השווה שטרית, "חיוק הרשות השופטת וצמצום סמכויות שר המשפטים", משפטים, ו (תשל"ה), עמ' 174, 186.

21 בג"צ 206/62 גרצירי נ' שר המשטרה, פד"י ט"ז 1999, 2003. שם נקבעה ההלכה לגבי משמעות תקנה שקבעה כי "השופט יקבע תאריך לחקירה מוקדמת שלא יתא מאוחר מאשר ששים יום מיום הגשת הבקשה".

22 בג"צ 206/62 הנ"ל, בעמ' 2003.

23 שם, בעמ' 2004; וראה גם: ע"פ 23/60 שרף נ' היו"מ, פ"מ כ"ה 349, בעמ' 351.

24 והשווה בענין פלילי: בג"צ 206/62 גרצירי הנ"ל, ה"ש 21 לעיל, בעמ' 2004. הסיפא לתקנה 213(ב) הקובעת חובת מתן הודעה מנומקת מחזקת את הפירוש שהמחוקק לא התכוון להפקיע את סמכות השופט לאחר תום המועד ולא התכוון לסכל את ההליך השיפוטי.

הדין הקיים תרופתו של האזרח היא בפנייה לבית-משפט לערעורים, לאחר שפסק-הדין יינתן, וטענתו כנגד השהיית פסק הדין תישקל לפי השיקולים שהוצגו בפסק-הדין ג'בור, דהיינו: אם יש חשש לעיוות דין עקב ההשהייה במתן פסק הדין, יבוטל פסק הדין ויורו על דיון מחודש.²⁵

השהיית מתן פסק-דין אינה בעייה המיוחדת להליכים אזרחיים, אולם בעוד שתקנות סדר הדין האזרחי קובעות מועד למתן פסק-הדין, אין כיום הוראה מקבילה בחוקים העוסקים בסדר הדין הפלילי.²⁶ סעיף 164 לחוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965, קובע כי "בתום בירור האשמה" יחליט בית-המשפט על זיכוי הנאשם או הרשעתו, ובאותו מעמד על בית-המשפט ליתן את גימוקיו. אולם סעיף 165 מאפשר דחיית מתן הנימוקים למשך שלושים יום, אם זוכה הנאשם בהכרעת הדין.

לאחרונה נידון בבית-המשפט העליון פירוש סעיף 164 הנ"ל בענין מירום ואח' נ' מדינת ישראל.²⁷ באותו מקרה שבו ניתנה הכרעת הדין על-ידי השופט המחוזי שלושים ושניים חודשים מתום שמיעת המשפט והגשת הסיכומים, והנאשם ביקש את ביטול ההרשעה בשל ההשהייה ואלה דברי השופט ויתקון בענין פירוש סעיף 164:

"הדיבור 'בתום בירור האשמה' אין ספק שכוונתו לזמן התכוף לתום הבירור, והסעיף שאתחיל – הוא הסעיף 165 – אף הגבילה זמנית למתן הנימוקים משתמעת ממנו מכללא. שם נאמר 'על אף האמור בסעיף 164, אם הודיע בית המשפט על זיכוי הנאשם, רשאי הוא לפרט נימוקיו תוך שלושים יום מיום ההודעה' וכו'. מכלל הן אתה שומע לא, במקרה של זיכוי מותר לבית המשפט ליתן נימוקיו תוך שלושים יום מיום ההודעה על הזיכוי. מכאן שההודעה על הזיכוי צריכה להינתן

25 תרופה אפשרית נוספה היא בדרך של צו עשה נגד השופט במסגרת סעיף 7(ב)(2) לחוק בתי המשפט, תשי"ז-1957, אם נראה במתן פסק-דין במועד הקבוע בחוק כפונקציה מינהלית. ראה בענין זה: המ' 523/63 ש"מאל נ' היוז"ב, פד"י י"ח (3) 452, 462-65 (דברי השופט לנדוי), 467-470 (השופט ויתקון), והאסמכתאות הנזכרות שם. אולם דומה כי הנטייה תהיה לראות בכך הפעלת פונקציה שיפוטית, ואזי אפשרות הפנייה לבג"צ נופלת לאור הסייג "למעט בתי משפט שחוק זה דן בהם" הקבוע בסעיף 7(ב)(3), אלא אם כן מסתמכים על סעיף 7(א). ראה: פס"ד ש"מאל, שם. דרך אפשרית אחרת: לאחר עבור המועד המקסימלי בעל הדין יגיש בקשה לשופט ליתן פסק-הדין, ואם יסרב השופט, יערער הלה על החלטתו בדרך של ערעור על החלטת ביניים. מובן שעורכי-דין יידתעו מלהגיש עתירה לבג"צ או להגיש בקשות למתן פסק-דין משום שיחישו שהליכים מעין אלו עלולים להשפיע לרעה במידה מסויימת על סיכויי שולחם לזכות במשפט. יש להעיר כי ספק אם פנייה לשר המשפטים בענין כזה תגורר אחריה צעדים משמעותיים נגד השופט שכן העמדה המקובלת היא כי התנהגות מינהלית בלתי ראויה, שאין עמה קלון מוסרי אינה יכולה לשמש עילה להסרת שופט מכהונתו.

26 בתקנה 276(1)(7) לתקנות הפרוצדורה בבתי-משפט השלום, 1940, כפי שתוקנה בתשי"ב ובתשי"ט היו קביעות מועדים למתן פסק-דין בעניינים פליליים. התיקון משנת תשי"ב קבע כי פסק-הדין יינתן מיד עם גמר בירור המשפט אולם לא יותר מאוחר משבעה ימים. ראה: ק"ת 250 תשי"ב, 564, 566. התיקון משנת תשי"ט שהאריך את המועד להמשיה"ש יום הוסיף את הפסקה "ולא ישהה שופט את הכרעת פסק-הדין מעל המועד האמור". ראה: ק"ת תשי"ט, 1034, 1035.

27 ע"פ 125/74, 152/74 מירום חב' לבסחר בינלאומי בע"מ ואח' נ' מדינת ישראל (טרם פורסם).

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השימוטי

מייד, קל וחומר שבמקרה של הרשעה גם ההחלטה וגם הנימוקים צריכים להינתן מייד בתום בירור האשמה²⁸.

השופט ויתקון, שלדעתו הצטרף הנשיא אגרנט, קבע כי ברוב המקרים על השופט להחליט וליתן את נימוקיו מייד לאחר ששמע את סיכומי הפרקליטים. אולם, לעומת זאת, יש משפטים, שבהם חומר הראיות מסובך ומקיף או שמתעוררות בו שאלות משפטיות כבדות משקל; במקרים אלו אין לקבוע מסמרות, וסבירות התקופה הדרושה למתן הכרעת הדין תלויה בסוג המשפט ובאישיות השופט היושב לדין. סעיף 164 לחוק סדר הדין הפלילי, בדומה לתקנה 213 לתקנות סדר הדין האזרחי, אף הוא אינו קובע סנקציה על הפרת ציווי, והבעיות שהוצגו לעיל²⁹ בנושא זה, בהקשר לתקנה 213, כוחן יפה גם לגביו.

3. פסק-הדין ג' ב'ר – העובדות וההנמקה

סיפור קורותיו של ג'בור נ' סקר דומה בוודאי לקורותיהם של תיקים רבים בבתי-המשפט. התביעה הוגשה בראשית שנת 1971 (כך עולה ממס' התיק: 88/71) בבית-המשפט המחוזי בנצרת. נשמעו עדויות, המשפט נסתיים והסיכומים בכתב הוגשו. השופט השעה את מתן פסק-הדין, והוא ניתן כעבור 27 חודשים מיום גמר הגשת הסיכומים בכתב וכשלוש שנים לאחר מסירת העדות שחרצה את גורל התביעה. בית-המשפט העליון לא נכנס כלל לדיון בטענות הערעור המהותיות, וקיבל את הערעור על יסוד הטענה הדיונית של המערער כי קיים חשש רציני שהתרשמותו של השופט מהעדות המרכזיות נשכחה מלבו בשל הזמן הרב שעבר מאז נמסרה העדות ועד למתן פסק-הדין באיחור כה רב.

בית-המשפט מפי השופט ברנזון ציין כי תקנה 213 לתקנות סדר הדין האזרחי, תשכ"ג-1963, מחייבת את בית-המשפט לתת את פסק-דינו "בתום הדיון או לאחר מכן בהקדם ככל האפשר לפי הגסיבות". בהקשר לכך קובע השופט ברנזון; שאף כי בנוסחה דאז³⁰ לא נקבע בתקנה מועד מוגדר וקבוע לכתיבת פסק-הדין לאחר תום הדיון, ברור מתוכה "שעל השופט השומע את המשפט להזדרז במתן פסק-הדין, אם לא מייד בתום הדיון, כי אז לפחות בהקדם האפשרי כשהכל עוד טרי ושמור בזכרונו, כדי למנוע את האפשרות של עשיית עוול או גרימת עיוות דין לאחד הצדדים שלא בכונה, כתוצאה משכחה, טשטוש או היסח הדעת עקב ריחוק הזמן בין כתיבת פסק-הדין ושמיעת המשפט"³¹.

השופט ברנזון מוסיף:

28 ראה: עמ' 5 לפסה"ד.

29 ראה: לעיל עמ' 589-590 הטקסט והערות-השוליים.

30 כאמור, תוקנה התקנה ונקבע בה מועד מקסימלי של שלושים יום למתן פסק-הדין, ראה: לעיל ה"ש 19 והדברים המובאים בגוף הרשימה.

31 ראה: פד"י כ"ט (1) 223, בעמ' 224.

"יסוד מוסד בשיטת המשפט שלנו הוא, שענין המהימנות של העדים נתון כולו בידי בית המשפט היושב לדין ומתרגם מהופעתם ומאופן מסירת עדותם. גם השופט הטוב והמבחין ביותר אינו אלא בשר ודם, ומטבעו של אדם שכלל שירחק הזמן עלולים דברים שהתרחשו לעיניו בעבר להשתבש או להיטשטש בזכרונו. לא כל שכן התרשמות בלבד מעד בעמדו על דוכן העדים, וזאת בהביאנו בחשבון שהשופט יושב יום יום במשפטים וקהל גדול ומגוון של עדים עובר בסך והוא צריך להתרגם מכל אחד בנפרד ולשמור בזכרונו את ההתרשמות הזאת".

בנסיבות הענין מצא בית-המשפט כי "הפגם של מתן פסק-הדין באיחור כה רב הוא כה חמור עד שאין להוציא מכלל אפשרות שאמנם נגרם בעטיו עיוות דין למערער, דבר הפוסל את פסק-הדין כליל". מסקנת בית-המשפט היא כי "עם כל הצער ואי-הנעימות שבדבר" אין מנוס מביטול פסק-הדין בשל פגם דיוני זה בלבד, והדין בתיק הוחזר לבית-המשפט המחוזי בפני הרכב אחר.³²

הנמקת בית-המשפט מבוססת על ההנחה כי בעת מתן פסק-הדין על-ידי השופט, צריך שהעדויות יהיו טריות במוחו, וכי החלטה הניתנת לאחר פרק זמן ארוך מסיום הדיון ופרק זמן ארוך יותר מיום מסירת העדות המרכזית, כנראה בדרך של שיחזור העדויות מהפרוטוקול, פגומה בפגם חמור ומעוררת חשש של עיוות דין, ודינה להתבטל. דומה כי הנחה זו של בית-המשפט אינה תואמת תמיד את המציאות. ידוע שבעת ששופטים נגשים להחליט בתיק ולכתוב את פסק-הדין, הם מסתמכים יותר על שיחזור העדויות על-פי הפרוטוקול ועל-פי הערות שהם רושמים לעצמם בשעת מסירת העדויות, מאשר על זכרונם.

הנמקת בית-המשפט אף מנוגדת להנחה העומדת ביסוד הוראות הקבועות בחוק סדר הדין הפלילי ובתקנות סדר הדין האזרחי המאפשרות המשך משפט בפני שופט אחר מאותה נקודה שבה הפסיק קודמו.³³ מהוראות אלו נובע כי אין הכרח בזכרון טרי ורענן ואפילו לא זכרון אישי, אלא די בשיחזור של רישומים בפרוטוקול, ומכל מקום, הוראות אלו מבוססות על ההנחה כי אין בהסתמכות על רישומים בפרוטוקול ותרגומות השופט משום חשש לעיוות הדין.

זאת ועוד, אם נקבל את הנחת בית-המשפט בענין ג'בור (כי החלטת השופט צריכה להתבסס על זכרונו ועל התרשמות טריה מהעדויות ולא על הפרוטוקול והערות שרשם במהלך מסירת העדויות), הרי יתחייב מכך שיש לפסול פסק-דין במשפטים שנמשכו שלוש, ארבע או חמש שנים (ויש כאלה!) שכן גם במקרים כאלה, יש חשש שהעדויות שניתנו בתחילת המשפט היטשטשו בזכרונו של השופט עקב פרק הזמן הארוך שחלף.

32 ראה: שם. בית-משפט של ערעור מוסמך להורות על דיון מחדש בענין אזרחי מכוח תקנה 423 לתקנות סדר הדין האזרחי, תשכ"ג-1963. ראה, למשל, ע"א 282/62 משעי עמק הארוז ג' אביק, פד"י י"ז 771. והשווה סעיף 193 לחוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965, בעניינים פליליים.

33 ראה: תקנה 191 לתקנות סדר הדין האזרחי, תשכ"ג-1963. וראה בענין זה: ע"א 387/74 יוסף אברהמי ג' בית מרגות, פד"י כ"ט (1) 354. וראה גם סעיפים 5-204 לחוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965. אולם ניתן לומר שההוראות אלו הן הריג לכלל שהשומע את העדות הוא שיתן את פסק-הדין.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט

מאז נתינתו ועד כתיבת פסק-הדין, אפילו אין השופט משתתף שלא לצורך במתן פסק-הדין.³⁴

עד כמה שהעלטה בדיקתי, זוהי הפעם הראשונה שבית-המשפט העליון אינו מסתפק בדברי ביקורת על השופט בגין השהיית מתן פסק-הדין, אלא מבטל פסק-דין של בית-משפט דלמטה בעילה של השהייה ארוכה מדי של מתן פסק-הדין על-ידי השופט. אולם בית-המשפט המחוזי בשבתו כבית-משפט לערעורים ביטל בעבר פסק-דין של בית-משפט שלום בעילה זו. בע"פ 23/69 מגדל שרף ג' היועץ המשפטי³⁵ ביטל בית-המשפט המחוזי, בשבתו כבית-משפט לערעורים, פסק-דין של בית-משפט שלום בענין תעבורה שניתן כעבור אחד-עשר חודש אחרי גמר בירור המשפט.³⁶ בניגוד לתקנות הפרוצדורה בבתי-משפט השלום, שהיו אז בתוקפן, ושחייבו את השופט ליתן את פסק-הדין מייד עם גמר בירור המשפט או לכל המאוחר יבועה ימים לאחר מכן.³⁷ ההנמקה עליה ביסס בית-המשפט המחוזי את החלטתו לבטל את פסק-דינו של שופט השלום ולבטל את גזר-הדין זהה עם הנמקת בית-המשפט בפסק-הדין ג'בור:

"על שופט שלום מוטל לשמוע מספר רב של משפטי תעבורה במשך שנה ואין לצפות לכך כי כעבור 11 חודש אחרי גמר בירור משפט מסוים יוכל לזכור את כל העדויות והטענות כפי שהיה זוכר אותן במשך 7 או 15 יום. בעל כורחו עליו לסמוך על הפרוטוקול שאיגו יכול להיות כהתרשמות השופט ממהימנות העדים, והתרשמות זאת הולכת ונשכחת במשך תקופה כה ארוכה, וביחוד כשהשופט שומע במשך השנה מספר גדול של משפטים דומים... פסק דין בעניני תעבורה הניתן זמן כה רב אחרי סיום בירור המשפט אינו מהווה תוצאה ישירה מהתרשמותו הרעננה של השופט מהעדויות והטענות שהושמעו בפניו, אלא מהווה במידת מה שחזור מופשט לפי הפרוטוקול".³⁸

יש להדגיש את השוני שבין התוצאה אליה הגיע בית-המשפט בענין ג'בור ובין התוצאה בענין שרף. בענין ג'בור הוחזר התיק לדיון מחודש בבית-המשפט דלמטה ואילו בענין שרף, בוטלה התרשעה, מבלי ליתן הוראה לדיון מחודש. במקרה האחרון, פסק-הדין בערעור הוא מעשה בית-הדין ואין יכולים עוד להעמיד לדיון את הנאשם. מתעוררת, איפוא, השאלה באילו מקרים יורה בית-משפט של ערעור על החזרת התיק לדיון מחודש לערכאה דלמטה, ובאילו מקרים יבטל את פסק-הדין שניתן באיחור מבלי להתוויר לערכאה הקודמת.

34 השווה: דברי השופט זוסמן בע"א 61/68 וירבסקי ג' קיסר, פד"י כ"ב (2) 11, 12: "כיצד יכול היה השופט בסוף שנה 1967 לשקול מהימנותם של עדים ששמע וראה 'לשיעורין' בתקופה שנמשכה שלוש שנים?".

35 פ"מ כ"ה 349.

36 ההסבר שניתן על-ידי השופט היה כי "ההחלטה באה באיחור מפאת אובדנו הזמני של התיק עקב הנחתו בטעות במקום בלתי מתאים", שם, בעמ' 351.

37 התקנה תוקנה מאוחר יותר באופן שהמועד המקסימלי למתן פסק-הדין נקבע ל-15 יום.

38 מן הראוי לציין שפסק-הדין המחוזי שרף ג' היועץ המשפטי הנ"ל, ה"ש 35 לעיל, נבדל מפסק-הדין ג'בור בכך, שבג'בור בית-המשפט לא נכנס בפירוט לבדיקת הערכת העובדות על-ידי השופט דלמטה ובאיוזה מידה השפיע ריחוק הזמן על קביעת העובדות, ואילו בית-המשפט בענין שרף בדק בפירוט את קביעותיו העובדתיות של השופט.

בגדון זה יש להבחין בין משפטים אזרחיים ובין משפטים פליליים. במשפטים פליליים יש מקום לשקול בערעור את שתי האפשרויות הללו, דהיינו: ביטול פסק-הדין והחזרת הדיון לבית-משפט קמא או ביטול ההרשעה וזיכוי הנאשם.³⁹ לעומת זאת, במשפט אזרחי ספק אם רצוי שבית-משפט של ערעור ישקול את האפשרות השניה של ביטול פסק-הדין מבלי להחזיר את התיק לדיון מחודש. שכן במשפט פלילי כאשר בית-משפט של ערעור מבטל הרשעה (מבלי להורות על דיון מחודש) בשל השהייה במתן פסק-הדין או בשל פגמים אחרים בהליך הפלילי על אף שפגמים אלו גיתגים לתיקון על-ידי החזרת הדיון לבית-משפט קמא, המהיר או הנוק הגובע מכך מוטל על החברה בכללותה.⁴⁰ לעומת זאת, במשפט אזרחי, לו נקט בית-משפט של ערעור בדרך של ביטול פסק-הדין מבלי להורות על דיון מחודש, היה הדבר מקפת את התובע, סותם בפניו את האפשרות לממש את זכויותיו כלפי יריבו ומטיל עליו בלבד את מחיר הפגמים בהליך השיפוטי.⁴¹ מכאן שביטול פסק-הדין ללא קיום דיון מחודש בשל השהייה מתן פסק-הדין או בשל פגם דיוני אחר היא תרופה שאיננה מתאימה להליך אזרחי אלא רק להליך פלילי. ואמנם בעבר ביטל בית-המשפט פסקי-דין פליליים כאשר נתגלו פגמים דיוניים בהליך הפלילי מבלי להורות על החזרת התיק לתיקון המעוות או להשלמת החסר.⁴² מהם השיקולים המניעים בית-משפט של ערעור לנהוג כך?

מבלי להתיימר ליתן תשובה ממצה, ניתן לומר בקיום כלליים כי שיקול ראשון הוא שיקול שבמדיניות: להבטיח הקפדה על קיום כללי הדיון ההוגן. כך, למשל, בענין שמיעת עדות מרכזית בהעדרו של הנאשם, הודה השופט עציוני כי "הצורך בשמירה על כללי דיון הוגן מצד בא-כוח המדינה ומצד בית-המשפט לפי הסדר הקבוע בחוק, אף אם בסופו של דבר אפשר לחשוב שאולי לא נגרם עוול ממשי".⁴³ השפיע על בתי-המשפט לא במעט להחליט על ביטול ההרשעה וזיכוי הנאשם. ובאותו פסק-דין חוזר

39 כך, למשל, אם נשמעה עדות מרכזית בהעדרו של הנאשם ובא-כוחו ומבלי לאפשר לו לערוך חקירה שכנגד, יכול בית-המשפט להורות על החזרת התיק לשמיעת העדות מחודש ומתן אפשרות לנאשם לחקירה שכנגד, אולם בית-המשפט יכול לבטל את ההרשעה ולזכות את הנאשם. ראה: ע"פ 107/74 אבו מוחסן נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ח (2) 302. הוא הדיון במקרים שהשופט דלמטה הגביל את זמן החקירה שכנגד; בימ"ש של ערעור יכול להחזיר הדיון לערכאה הקודמת כדי לאפשר לבא-כוח הצדדים לערוך חקירה שכנגד ללא הגבלת זמן, או לבטל את פסק-הדין. ראה: ע"פ 414/71 סלטון ואח' נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ז (2) 346; ע"פ 35/72 רחמים דיין נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ו (1) 662.

40 ראה להלן עמ' 602.
41 בע"פ 152/74 מירב, ה"ש 27 לעיל, טענו הסניגורים, כפי שעולה מפסק-דינו של השופט ויתקון, כי במקרה של ביטול פסק-דין מחמת השהייה, צריך לחול דין שונה במשפטים אזרחיים ופליליים: "בעוד שבמשפט אזרחי אין מגוס מלהחזיר את הדיון לשמיעה חדשה (שאם לא כן יימצא התובע מקופה), כאן [במשפט פלילי] מן המידה הוא לזכות את המערער". השופט ויתקון, לאחר שהציג את הטענה, לא הביע בפירוט את דעתו על צדקת ההבחנה, אלא פנה לדון בשאלה, אם יש מקום לבטל את הכרעת הדיון. אולם דומה, כי הוא קיבל אותה כנכונה. ראה עמ' 7 לפסק-הדין המודפס.

42 ראה, למשל, פס"ד שרף, ה"ש 23 לעיל; ע"פ 107/74 אבו מוחסן, ה"ש 39 לעיל; גם בענין סלטון, ה"ש 39 לעיל, בעמ' 352, מול האות א', רמז ביהמ"ש כי אילו השתכנע שנגרם עיוות דין, היה מורה על ביטול ההרשעה. וכן ראה: ע"פ 35/72 רחמים דיין, ה"ש 39 לעיל.

43 אבו מוחסן, ה"ש 39 לעיל, בעמ' 308.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בתליך השיפוט

השופט עציוני על דברים שאמר בענין אחר: "כשאנו דנים בערעור, השאלה היא לא רק אם במקרה הנדון נגרם או לא נגרם עוול לנאשם אלא אם אישור החלטת בית-המשפט למרות אופן ניהול המשפט, איננו עלול לגרום עוול לנאשמים בעתיד"⁴⁴. ככל שהפגם הדיוני בתליך המשפטי חמור יותר, כך ייטה בית-המשפט לבטל את ההרשעה מבלי להחזיר הדיון לבית-משפט קמא, וכשהפגם אינו חמור, יעדיף בית-המשפט להחזיר את הדיון לבית-משפט קמא⁴⁵.

שיקול שני, העולה מבין השיטין של פסק-הדין, ולעתים אף בצורה מפורשת⁴⁶, הוא נטיית בית-המשפט למנוע מהנאשם את עינוי הדין הנוסף והמעמסה הכספית הנוספת הכרוכים בקיום דיון מחדש בעניינו, לאחר העוול שנגרם לו כתוצאה מהפגמים בסדרי הדין ועינוי הדין שמהם סבל⁴⁷.

מפסק-הדין מירום נ' מדינת ישראל⁴⁸ עולה, כי בית-המשפט העליון אינו רואה בהתמשכות המשפט הפלילי זמן רב או בהשהיית מתן הכרעת הדין, כשלעצמם, עילה לביטול ההרשעה. באותו ענין נמשך משפט פלילי כשלוש שנים והשופט השהה את מתן הכרעת הדין למעלה משלושים ושניים חודשים. בערעור טענו הנאשמים, כי יש לבטל את הרשעתם בשל התמשכות המשפט על פני שנים רבות והשהיית הכרעת הדין במשך כשלושים ושניים חודשים. בית-המשפט העליון דחה מכל וכל את האפשרות שהתמשכות המשפט או ההשהייה במתן פסק-הדין יהיו כשלעצמם עילה לביטול ההרשעה, שכן משמעות הדבר תהא, כדברי הנשיא אגרנט, "לשלול מאת החברה את היכולת להגן על עצמה כנגד פשעים שכאלה ודומיהם, בדרכים שהמשפט הפלילי מאפשר לה"⁴⁹.

באשר להשהיית מתן הכרעת הדין, הכיר בית-המשפט, כי כאשר בנסיבות הענין קיים חשש לעיוות דין, יש מקום לבטל את הכרעת הדין. אולם במקרה דגן פסק, כי בשל אופי הראיות והיותן מבוססות על מסמכים, לא היה בהשהיית הכרעת הדין, כדי לגרום לחשש לעיוות דין למערערים או להשפיע על הכרעת דינם.

44 ע"פ 414/71 כלסטר, ה"ש 39 לעיל, בעמ' 353, והשווה: ע"פ 35/72 רחמים דיין נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ו (1) 662, 664.

45 ראה, למשל, דוגמא מן הזמן האחרון: אי-הזמנת סניגור ממונה לשימוע פסק-דין בערעור גררה אחריה ביטול ההרשעה והחזרת הדיון לבית-משפט קמא. המ' 205/75 עבד אידאלק נ' מדינת ישראל (טרם פורסם).

46 ע"פ 35/72 רחמים דיין, ה"ש 39 לעיל, בעמ' 666.

47 לעתים גם אין אפשרות לקיים דיון חוזר, משום שעד מרכזי עוב את הארץ. ראה, למשל, ע"פ 107/74 אבו מוחסן נ' מדינת ישראל, ה"ש 39 לעיל. בפרשת רחמים דיין, ה"ש 39 לעיל, נטה ביהמ"ש לבטל את ההרשעה מבלי להחזיר את הדיון לבית-המשפט דלמטה, "אלמלא שיקול נוסף המכריע את הכף לבירור עניני חדש של האישומים, עם כל השלילה שבהארכה נוספת כזאת של הדיונים: בגירסת המערער ישנה משום הטלת אשמה חמורה על שני עדי התביעה, ואלה זכאים לכך שהפרשה כולה לא תישאר סתומה וללא הכרעה סופית, ושאלם תמצא הגירסה כחבת, תצא צדקתם לאור", שם, בעמ' 666. בצריך עיון: שאלה היא האם יש להטיל על הנאשם את התוצאות שבדיון המחודש כדי להוציא לאור צדקתם של עדים שאינם צד למשפט.

47 ע"פ 125/74, 152/74 מירום נ' מדינת ישראל (טרם פורסם).

48 ראה: עמ' 21 לפסק-הדין המודפס.

עם זאת, ראה בית-המשפט בהשתיית הכרעת הדין עילה להמתקת עונש המאסר בפועל שהוטל על המערערים, והמירו במאסר על תנאי. בנקודה זו אין פסק-הדין מורם מחדש הלכת. כדברי השופט ויתקון באותו פסק-דין⁴⁹, קיימים "תקדימים למכביר שבהם ראו בתי-המשפט בהשתיית שחלה במתן פסק-הדין שיקול להמתקת העונש. גם השהיות אחרות שחלו בהליכי המשפט ולא באשמת הנאשם עצמו, שימשו נימוק לקולא"⁵⁰. חשיבותו של פס"ד מירום בהקשר זה נעוצה בכך ששאלה זו היתה השאלה העיקרית שעמדה לדיון במשפט, ומה שנפסק בו הוא פסק הלכה בנושא זה, שניתן לאחר בדיקת פסקי-דין שנקטו נימה שונה⁵¹.

לעומת המדיניות המשתקפת מפסק-הדין מירום מעניין לציין את הגישה שהתגבשה בפסיקה האמריקאית לבעיית ההשהיות והעיכובים בהליכים פליליים. לפי תפיסת בית-המשפט העליון של ארה"ב כאשר נפגעה זכותו של נאשם למשפט מהיר (Speedy Trial) המובטחת בתיקון הששי לחוקת ארה"ב, הסעד היחיד הראוי הוא ביטול פסק-הדין המרשיע, ולא המתקת העונש (למשל, בדרך של ניכוי התקופה שבה הושהו ההליכים ללא צידוק). אמנם הזכות למשפט מהיר אינה מוגדרת בצורה חדה וחלקה בדיון האמריקאי אלא תלויה בנסיבות הענין⁵²; אולם משיעה שנקבע כי נאשם לא זכה למשפט מהיר על-פי המבחנים הנקוטים בידי בתי-המשפט האמריקאים דין להרשעה להתבטל שכן, הפגם אינו יכול להתרפא על-ידי הפחתת העונש⁵³.

יש לציין שבענין מירום לא התייחס בית-המשפט כלל לאפשרות ביטול ההרשעה וקיום דיון מחדש, כנראה משום חוסר ההגינות ואי-הצדק שבניהול משפט מחדש כזה לאחר שהמשפט הראשון התמשך זמן כה רב, וגרם לעינוי דין לנאשמים מעל ומעבר לגדר.

המתקת עונש מחמת עינוי דין שנגרם לנאשם היא אמצעי המתאים להליך הפלילי בלבד. לא יעלה על הדעת לנקוט צעד מקביל בהליך אזרחי כגון על-ידי הפחתת הסכום שנפסק לתובע. זאת מאותם טעמים שהזכרנו לעיל, אשר שוללים בתכלית ביטול

49 עמ' 9 לפסק-הדין המודפס.

50 ראה, למשל, ע"פ 1/52 דו"ש נ' היקע הממשל, פד"י ח' 1537 (עונש המאסר הומר בקנס בשל השהיית פסק-הדין לתקופה של חמשה חודשים); ע"פ 89/53 גנצקי נ' היחידים, פד"י ז' 1015 (המתקת העונש בשל השהיית פסק-הדין לתקופה של ששה חודשים); ע"פ 272/58 כוגן נ' היקע הממשל, פד"י י"ג 215 (המתקת עונש בשל השהיית של שמונה חודשים).

51 היו תקדימים בהם נמנעו בתי-המשפט מלייחס משקל כה רב להשהיות במשפט עד כדי ביטול עונש המאסר: ע"פ 568/72 קורא נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ז (1) 806, 810; ע"פ 563/74 מדינת ישראל נ' יצחק להמיש וציון צוברא (טרם פורסם) (בפסק-דין זה החמיר בית-המשפט העליון את עונש המאסר והעמידו על עשר שנים במקום 4 שנות מאסר שהוטלו על נאשמים באונס קיבוצי תמור, וזאת למרות העיכובים הרבים בהגשת האישום ובמהלך המשפט).

52 *Strunk v. United States*, 412 U.S. 434 (1972); *Dickey v. Florida*, 398 U.S. 476 (1972), and see Note, "The Right to a Speedy trial", 20 (1968) *Stanford L. Rev.*

53 *Strunk v. United States*, 412 U.S. 434 (1972); *Dickey v. Florida*, 398 U.S. 476 (1972); See a critical analysis Amsterdam, "Speedy Criminal Trial and Remedies", 37 (1975) *Stanford L. Rev.* 525.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט

פסק-דין בהליך אזרחי מבלי להורות על דיון מחודש. כאמור, צעד מעין זה היה גורר אחריו הטלת מחיר עינוי הדין על התובע על לא עוול בכפו.⁵⁴

בדין האנגלי קיים הבדל בולט בין משפטים אזרחיים ומשפטים פליליים בשאלת קיום דיון מחודש במשפט שבוטל מחמת פגם דיוני. בעוד שבמשפטים אזרחיים יש לבית-המשפט סמכות כללית להורות על דיון מחודש, לא ניתן כמעט לקיים דיון מחודש במשפטים פליליים (אם כי ניתן לקיים משפט חוזר במקרה של גילוי עובדות חדשות). אם נמצא פגם בהליך פלילי, ההרשעה מתבטלת והנאשם מוכה, ויוצא לחופשי, אלא אם כן רואים בהליך כבטל מעיקרא, nullity.⁵⁵

4. הנמקת פסק-הדין והשלכותיה: ביקורת

ההנמקה המשפטית שעליה ביסס בית-המשפט את החלטתו לבטל את פסק-הדין מעוררת מספר קשיים. בעבר דחה בית-המשפט העליון טענות ערעור זהות לזו שנתקבלה על-ידו בפסק-הדין ג'בור. כך, למשל, בע"א 209/58 לוי נ' חבשוש⁵⁶, השהה שופט מחוזי את מתן פסק-דין כשנתיים ימים, וגטענה לפני בית-המשפט הטענה שעקב חלוף זמן כה רב לא היה השופט מסוגל להעריך נכונה את דברי העדים. בית-המשפט העליון (בהרכב ישב השופט ברנזון שמפיו נפסקה הלכת ג'בור), דחה את הטענה והסתפק בהערה לשופט "שטוב היה עושה השופט המלומד אילו לא השהה את מתן פסק-דין כשנתיים ימים לאחר גמר הסיכומים, שלא לתת פתחון פה למערער לבוא ולטעון כי השופט לא היה מסוגל, בעת מתן פסק-הדין, להעריך נכונה את דברי העדים"⁵⁷. לא למותר להוסיף שהתיק האמור נפתח ב-1952 ופסק-הדין ניתן במאי 1958. במקרים אחרים פרק הזמן שעבר מתום הדיון עד מתן פסק-הדין היה יותר מעשרים ושבעה חודשים (כפי שהיה בג'בור), המשפט עצמו נמשך מספר שנים, וסיפור העובדות היה מסובך מאוד; אף-על-פי-כן לא ראה ביהמ"ש בפגם זה עילה לביטול פסק-הדין דלמטה בשל חשש לעיוות דין כפי שעשה בג'בור, אף כי הביע מורת רוח מכך בלשון ברורה וחד-משמעית.⁵⁸

54 אגו משאירים בצריך עיון את השאלה: האם צעד כזה של הפחתת סכום שנפסק לחובע ראוי להישקל כנגד צד בהליך אזרחי שנקט תכסיסי השהייה וגרם לסחבת במהלך המשפט.
55 וראה בענין זה: M. Knight, *Criminal Appeal*, 1970, Ch. 7 וראה למשל: R. v. McKenna [1960] 1 Q.B. 411, בו בוטלה הרשעתו של נאשם בשל דברי איומים שהש- מיע השופט כלפי המושבעים שהשתהו במתן החלטתם, והנאשם יצא לחפשי.

56 פד"י י"ב 1591.

57 שם, בעמ' 1592.

58 ראה: ע"א 552/71 בנין נ' בנין, פד"י כ"ח (2) 309, 314; וראה גם: ע"א 520/71 גולדברג נ' בלגה, פד"י כ"ו (1) 456, 460, 462; ע"א 190/57 דרלי נ' פונפדר, פד"י י"ב 304, 306; ע"א 89/60 גניבסקי נ' קריקב, פד"י ט"ו 949, 950. וראה גם פסק-דין בעניינים פליליים שבהם לא ביקר בית-המשפט את האפשרות לבטל את הכרעת הדין עקב השהייה בנתינתה לאחר סיום המשפט: ע"פ 309/74 גורשירט פלומדן נ' מדינת ישראל (טרם פורסם) (השהייה של עשרה חודשים מיום הסיכומים עד מתן פסק-הדין); ע"פ 118/54 חרייו נ' היועץ המשפטי, פד"י ח' 1537 (השהיית פסק-הדין לתקופה של חודשים); ע"פ 89/53 גנצקי נ' היועץ המשפטי, פד"י ז' 1015 (השהיית פסק-הדין לששה חודשים).

אמת נכון הדבר, במקרים אחרים אלו לא נטענה לפני בית-המשפט הטענה כי יש לבטל את פסק-הדין דלמטה מטעם זה. אולם בית-המשפט של ערעור מוסמך לפסוק בערעור מנימוקים שלא הובאו על-ידי הצדדים בנימוקי הערעור, ואם היה בית-המשפט סבור שקיים חשש לעיוות דין בשל פרק הזמן שעבר מאז תום הדיון בתיק, מוסמך היה, אילו רצה בכך, לפסוק בענין על בסיס עילה זו.⁵⁹

אין בדברים אלו משום הבעת עמדה כי גם במקרה שאיש מן הצדדים אינו טוען לאפשרות של עיוות הדין מחמת השהיית מתן פסק-הדין, על בית-המשפט של ערעור להורות על דיון מחודש בענין. דומה כי מן הדין שההלכה תהא הפוכה.⁶⁰ אולם אי-התייחסות בית-המשפט העליון לשאלת אפשרות עיוות דין מחמת השהייה (אף שלבסוף אולי היה דוחה אותה משום שלא נטענה), יש בה משום ראייה נוספת, כפי שעולה מפסק-הדין בענין לוי ב' הבשרי,⁶¹ שהלכת ג'כור מהווה חידוש.

קושי אחר בהנמקת בית-המשפט נעוץ בעובדה, שבדיון המחודש, יש חשש שזכרונם של העדים יהיה מטושטש עקב פרק הזמן הארוך שעבר מאז שהתרחשו הדברים ועד למסירת עדותם בשנית. וכן קיים חשש שעובו את הארץ או שנפטרו בינתיים, והדבר יקשה על בירור המשפט בדיון המחודש.

בהקשר זה מן הראוי להעיר שהטענה שהעדויות היטשטשו במידה כזאת היוצרת חשש לעיוות דין, אינה מצומצמת רק לשלב נתינת פסק-הדין על-ידי השופט, אלא הדברים אמורים גם לגבי כוח זכרונם של עדים. בפסק-דין פלילי בארה"ב⁶² נטען, כי עקב הדחיות הרבות שחלו עד שהתחיל בירור המשפט, מן הנמנע היה שעדי התביעה יוכלו עוד לזכור כראוי את העובדות ששימשו יסוד לאישום הפלילי ושעליהן באו להעיד. באותו ענין גזתה הטענה מהטעם שחומר הראיות שעליו באו העדים להעיד לא היה ממין הראיות המשתכחות ומטשטשות עם עבר הזמן, בין השאר משום אופיין המיוחד של העובדות ומשום שהראיות היו מבוססות על מסמכים. אולם ייתכנו נסיבות שבהן יהא מקום למסקנה, כי קיים חשש לעיוות דין בשל השתכחות העדויות בזכרונם של העדים.

הלכת ג'כור מעוררת את השאלה כיצד ייקבע אותו פרק זמן מסיום הדיון עד מתן פסק-הדין שאם חלף יגרום חשש לעיוות דין ויפגום בפסק-הדין עד כדי ביטולו. האם הדבר תלוי בכוח זכרונם של השופט? במידת הסיבוכ של מערכת העובדות בתיק הנדון? במידת הפירוט של הפרוטוקול? במשך המשפט? במועד מסירת העדויות המרכזיות? בהקשר זה יש לציין כי בית-המשפט לא ראה צורך לבדוק האם פרק הזמן שחלף גרם למעשה לעיוות דין על-ידי כך שהערכת העדויות נפגמה מחמת חלוף

59 מכוח תקנה 386 לתקנות סדר הדין האזרחי, תשכ"ג-1963, ראה: זוסמן, סדר הדין האזרחי, מהדורה רביעית, עמ' 629; וראה במיוחד: ע"א 116/66 חלקה 62 גוש 6946 כ"מ ג' מניק זמל, פד"י כ"ו (6) 226, פסק-דינו של השופט ברנזון בעמ' 232, אבל ראה את דעתו החולקת של השופט זוסמן, בעמ' 235-6, שיש לעשות כן רק במקרים נדירים. ראה בענין זה גם: ד"נ 11/60 בן-גוריון ב' אפלבוים, פס"ע ג' 110, 113.

60 אם כי ייתכן מצב שבית-המשפט של ערעור בהליך פלילי יראה לנכון לבטל הרשעה, אף מבלי שהנאשם יבקש זאת, כאשר הנאשם אינו מיוצג על-ידי עורך-דין.

61 פד"י י"ג 1591 הנ"ל.

62 *Tynan v. United States*, 376 F. 2d, 761, 763 (1967).

פרק זמן כה ארוך מעת נתינתן עד כתיבת פסק-הדין. אולם בית-המשפט ציין כי יתכן שבשל הזמן הרב שחלף נשתכחה מלבו של השופט התרשמות מעדות מרכזית.⁶³ בעוד שמפסק-הדין ג'בור נובע, כאמור, שהמבחן הוא האם לאור ההשתייה במתן פסק-הדין נוצר חשש לעיוות דין, קיימת בפסיקה גישה אחרת,⁶⁴ והיא, שהמבחן הוא האם למעשה נגרם עיוות דין. המבחן המחמיר המבוסס על חשש לעיוות דין עקב פגם בהליכים שיפוטיים הוא הכרחי, כאשר אין אפשרות לקבוע מה התרחש בלבו של השופט. כך הוא הדין גם בנוגע לחשש למשוא פנים; הכלל מבוסס לא על הוכחת משוא פנים בפועל אלא על אפשרות ממשית למשוא פנים.⁶⁵ ולאחרונה בעקבות ההלכה באנגליה נדונו טענות על משוא פנים גם לאור המבחן של חשש סביר למשוא פנים.⁶⁶ אפשר לטעון כי במקרה של אפשרות לעיוות דין עקב השתייה פסק-הדין המבחן צריך להיות האם נגרם עיוות דין למעשה, שכן במקרה זה ניתן לקבוע אם נגרם למעשה עיוות דין על-ידי בדיקת פסק-הדין שניתן באיחור, והערכת איכותן ותקפותן של הקביעות העובדתיות המצויות בו, לאור חומר הראיות ופרוטוקול המשפט בתיק הגדון. במיוחד יש לבדוק אם הקביעות העובדתיות מסתמכות על התרשמות מעדים או על מסמכים וראיות בכתב. אולם בכל הכבוד, אני נוטה לקבל את המבחן שהוחל בג'בור של חשש לעיוות דין. ברם, בהחלט מבחן זה יש לנהוג זהירות רבה. אין לבטל פסק-דין שניתנו באיחור בכל מקרה שהיה צורך בהתרשמות מעדים כדי להגיע לקביעות העובדתיות; על בית-המשפט לערעורים לדרוש אינדיקציות גוספות המראות על חשש לעיוות דין עקב האיחור במתן פסק-דין. וכך אמנם נהג בית-המשפט העליון בפרשת מירום.⁶⁷

אף כי בפסק-הדין מירום לא התייחסו השופטים בפירוש לשאלה האם יש להחיל את מבחן החשש לעיוות דין או אם עמד לנגד עיניהם המבחן של הוכחת עיוות דין למעשה, עולה מפסק-הדין, כי מקובלת עליהם הלכת ג'בור, דהיינו, שהמבחן צריך להיות מבוסס על חשש לעיוות דין.⁶⁸ בהחלט מבחן זה נהג בית-המשפט העליון בפרשת מירום בוהירות רבה. בית-המשפט דחה את הטענה, שיש לבטל את ההרשעה מחמת ההשתייה במתן הכרעת הדין. בנסיבות הענין קבע בית-המשפט, "שאין כאן מקום לאותם חששות שהניעו את בית-המשפט לבטל את פסק-הדין בענין ג'בור, ובמקרה [זה] לא היתה ההשתייה [במתן הכרעת הדין] עלולה לקפח את המערערים או להשפיע על חריצת דינם. על כן אין מקום לביטול ההרשעה".⁶⁹ מדברי השופט ויתקון⁷⁰ עולה כי בית-

63 ראה פסק-הדין ג'בור, פד"י כ"ט (1), בעמ' 224 למעלה מול האות א'.
64 ראה: ע"פ 23/60 מנדל שרף ג' חזקת המשפטי, פ"מ כ"ה 349; וראה גם: ע"א 522/71 בנין ג' בנין, 309, 314.

65 ראה: זמיר, סדרי המנהל בישראל ופימן 46 לדבר המלך, תשל"ד, עמ' 37-39.
66 ראה: ב"ש 48/75 ירד ג' מדינת ישראל (טרם פורסם), ראה דיווח ב"י, *Jerusalem Post*, 26 June 1975, וראה: S.A. de Smith, *Judicial Review of Administrative Action*, 3rd ed., 1973, pp. 230-32.

67 ע"פ 125/74 מירום ג' מדינת ישראל (טרם פורסם). על פסק-הדין ראה לעיל עמ' 595.
68 ראה דברי השופט ויתקון בעמ' 7, 8 של פסק-הדין וראה דברי הנשיא אגרנט, בעמ' 24 לפסק-הדין.

69 ראה: עמ' 8 לפסק-הדין.

70 ראה: עמ' 7-8 לפסק-הדין.

המשפט הגיע למסקנה זו משום שהכרעת הדין היתה מבוססת לא על מהימנות שהשופט ייחס לעדים, אלא בעיקר על מסמכים, על ההגיון שבדברים, על הרושם השלילי שהתקבל מההודעות שמסר המערער שמאי במשטרה ועל העדויות המפלילות של המערער שהרבני והעד טורנהיים, בהן העמידו עצמם באור שלילי. הנשיא אגרנט ציין נקודה נוספת לתמיכה במסקנה שאין חשש של שיכחה או היטשטשות העדויות בזכרונו של השופט: "אופיין המיוחד במינו של העיסקאות הפליליות, שעליהן העידו השניים [המערער שהרבני והעד טורנהיים] גם הוא תרם להנצחת הרושם [השלילי]"⁷¹.

כנגד הלכת ג'בור ניתן גם לטעון שכאשר בית-משפט של ערעור מבטל פסק-דין בשל השהיית פסק-הדין הוא פוסק בענין הנוגע לזיכיון מבלי שנתן לשופט הזדמנות להשמיע את דבריו. אולם כיוון שהמבחן, כאמור, מבוסס על חשש לעיוות דין גראה שאין לייחס משקל רב לטענה זו.

5. המדיניות השיפוטית המשתקפת בפסק-הדין

כאמור, מהנמקת בית-המשפט בפסק-הדין ג'בור עולה כי השופטים ביקשו למנוע אפשרות של אי-צדק שעלול היה להיגרם בשל העובדה שפסק-הדין ניתן בניגוד למצוות תקנה 213 לתקנות סדר הדין האזרחי במרחק זמן גדול מאז נמסרה העדות המכרעת במשפט, בשעה שרישומי העדות גיטשטשו בזכרונו של השופט, וכשיש בשל כך חשש גדול לטעות בהערכתה.

כאמור, גישה זו אינה נקויה מקשיים כשמעבירים אותה במבחן ההגיון המשפטי והמציאות בבית-המשפט. אולם דומה כי השיקול העיקרי של בית-המשפט היה שיקול של מדיניות. ביסוד פסק-הדין עומדת מדיניות של בית-המשפט העליון לנקוט גישה תקיפה למען ייעול ההליך השיפוטי, שאינה מסתפקת בדברי ביקורת וכיבושין כלפי השופט וכלפי גורמים אחרים שבעטיים נגרמים העיכובים בהליך השיפוטי, אלא נותנת לדברי הביקורת משנה תוקף על-ידי צעד ממשי של ביטול פסק-הדין⁷².

גם בתחום המשפטים הפליליים גילה בית-המשפט העליון לאחרונה גישה תקיפה ונמרצת נגד עיכובים שלא לצורך בהליך השיפוטי, וליקויים בסדרי הדין. במקרה אחד הוגשה לבית-המשפט העליון בקשה לשחרר בערבות נאשם בנסיון לרצח שבת-המשפט דלמטה הורו לעצרו עד תום ההליכים המשפטיים נגדו. הטעם לבקשה היה כי נגרם לנאשם עינוי דין בשל העיכובים הממושכים בתחילת משפטו, שנבעו מסדרי מינהל לקויים בבית-המשפט המחוזי בתל-אביב⁷³. מ"מ הנשיא השופט זוסמן נענה לבקשה

71 ראה: עמ' 24 לפסק-הדין.

72 מדיניותו של ביהמ"ש העליון לייעול ההליך השיפוטי ומניעת עינוי דין משתקפת גם מע"א 387/74 יוסף אברהם נ' בתי מרגוע ומלונות היוזב, פד"י כ"ט (1) 354, שם ביטל ביהמ"ש העליון החלטה של ביהמ"ש המחוזי (בשבתו כבית-משפט של ערעור), וסמך ידו על שיקוליו של שופט שלום שהחליט להמשיך במשפט שהוחל על-ידי שופט אחר שפרש לגימלאות, על-פי תקנה 191, במידה רבה משום רצונו למנוע עינוי דין. וראה גם האסמכ"תאות בה"ש 5 לעיל.

73 להלן סיפור קורותיו בבית-המשפט של התיק הפלילי של הנאשם צדוק נגר. האישום: ניסיון לרצח. כתב האישום הוגש נגדו ביום 21 בינואר 1974; התיק נקבע לדין בפני

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוטי

והורה לשחרר בערבות את הנאשם. בהחלטתו מתח השופט ביקורת חריפה על סדרי המינהל הלקויים בבית-המשפט דלמטה שהביאו לידי העיכובים הממושכים במשפטו של הנאשם:

"עומס העבודה העצום הרובץ על בתי המשפט ידוע ואינו צריך פירוט או הסבר. ואולם חלק לא מבוטל של הבעיות המכבידות על הציבור הנוקק לבתי המשפט נובע מארגון לקוי שבתי המשפט עצמם אחראים לו".⁷⁴

גם במקרים אחרים הורה בית-המשפט העליון על שחרור בערובה של נאשמים בעבירות חמורות, אשר בשל ליקויים בסדרי מינהל בבתי-המשפט נשמע משפטם למקוטעין ונתמשך חודשים רבים, ולעתים מעבר לשנה מיום הגשת כתב האישום בניגוד להוראות חוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965.⁷⁵

מי שלבו חרד לעיכובים שהם מנת חלקם של הנוקקים לשירות בית-המשפט בוודאי ישמח בלבו ויברך על הגישה החדשה המשתקפת בפסק-הדין נ'כור הגורסת נקיטת צעדים נמרצים נגד עיכובים בהליך השיפוטי. אולם התוצאה של גישה זו כפי שהיא עולה מפסק-דין נ'כור, מעוררת שאלות עקרוניות אחדות: מי צריך לשאת במחיר ייעול ההליך השיפוטי; והאם קיימות אלטרנטיבות זולות יותר ו/או צודקות יותר להשגת אותה מטרה.

התוצאה של ביטול פסק-הדין בעילה של השהייה ארוכה שלא לצורך היא שבמקרה זה בעלי-הדין משלמים את עיקר המחיר של ייעול ההליך השיפוטי. מובן, שהצורך בדיון מחודש בתיק הנדון מטיל על בתי-המשפט עומס נוסף, לדון מחדש בתיק שכבר נדון והדבר משהה את סיום הטיפול בתיקים אחרים. גם זה מרכיב במחיר ייעול ההליך השיפוטי. אולם בעוד שהמרכיב הזה במחיר הייעול מתפזר על כלל ציבור הנוקקים לשירותי בית-המשפט, הרי הצדדים למשפט, שפסק-הדין בו בוטל, נושאים במישרין במחיר של ביטול פסק-הדין וקיום דיון מחודש. הם צריכים לשלם לעורכי-דינם שכר טרחה והוצאות פעם נוספת; הם צריכים שוב לכתת את רגליהם לבית-המשפט, להפסיד ימי עבודה רבים ולהמתין שוב בתור עד שמשפטם יישמע, ואח"כ עליהם להמתין עד שהשופט היושב בדיון יתן את פסק-דינו.

אותה תוצאה תחול גם בהליך פלילי כאשר בבית-משפט של ערעור יבטל פסק-דין

הרכב של שלושה ל-10 במרץ. באותו יום הורה יו"ר ההרכב להעביר את הדיון להרכב אחר, משום ששני שופטים שישבו בהרכב יצאו לחופשה. מחמת ליקוי מינהלי לא הועבר התיק להרכב אחר, אלא נקבע לשמיעה בפני אותו הרכב ליום 16 ביוני ונקבעו יומיים לשמיעת התיק. גם בתאריך זה לא התקיים הדיון בתיק. בקשתו של בא-כוחו של הנאשם לקיים את הדיון בתיק ביום ששי הועברה ריקם, והתיק נקבע לשמיעה באוקטובר 1974. ביולי 1974 הגיש ב"כ הנאשם לביהמ"ש העליון בקשה לשחררו בערבות, שנענתה. ראה: ב"ש 118/74 צדוק נגד נ' מדינת ישראל (לא פורסם). ראה דיווח במעריב, מיום 16.7.74; יום יום, 16.7.74.

74 ראה: עמ' 2 לפסק-הדין המודפס.

75 ראה: המ' 119/74 מדינת ישראל נ' ציון מנאט, פד"י כ"ח (1) 686; ב"ש 113/72 סביין נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ו (2) 298; ב"ש 108/70 עמאל נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ד (2) 113. ראה גם: ע"פ 107/74 נ'מיל אבו מחסן נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ח (2) 302, 308.

מרשיע בעילה של השהיית מתן פסק-הדין שלא לצורך באופן שקיים חשש שהשופט אינו זוכר כראוי את העדויות, ויורה על קיום משפט מחודש⁷⁶, במקרה כזה אמנם הנאשם מקדם בברכה את ביטול התביעה, אך ספק אם מן ההגיון ומן הצדק להטיל עליו את המחיר, הכרוך בקיום משפט מחודש בשל עילה מינהלית כזו.

במישור המשפט הפלילי משמעותה של החלטת בית-המשפט היא לעתים הטלת מחיר העיכובים בהליך השיפוטי על כלל הציבור. כך הוא המצב, למשל, כאשר מבוטל פסק-הדין המרשיע וביהמ"ש אינו מורה על קיום דיון מחודש⁷⁷. התוצאה במקרה זה היא שהנאשם (שהיה עלול להיות כורסע בדיון מחודש) ניצל מעונש בשל עילה מינהלית, ומטרות הענישה סוכלו. רוצה לומר: מחיר ייעול ההליך אינו מתמקד בנקודה אחת, אלא מתפזר על כלל הציבור; הסיכון שעברייני כזה יחזור שוב על עבירותיו משום שלא נענש על מעשהו מתחלק בין כלל האזרחים.

דבר אחר: כאשר מצוה בית-המשפט לשחרר בערבות נאשם בפשע חמור מהטעם שתחילת המשפט התעכבה או שהמשפט נמשך זמן רב או מחמת נוהלים לקויים (כגון שהשופטים היושבים בהרכב הדן בתיקו יצאו לחופשה)⁷⁸, אזי מחיר ייעול ההליך השיפוטי מפוזר על כלל הציבור (הסיכון שהנאשם בפשע עלול לגרום לנזק לחברה מתחלק בין כל האזרחים). מצב זה קיים גם במקרה שבית-משפט לערעורים ממתיק את ענשו של נאשם מחמת עכובים ותשתיות בהגשת כתב אישום, בשמיעת המשפט או במתן הכרעת הדין⁷⁹.

נראה לכתוב שורות אלו כי אין זה מוצדק להטיל על הצדדים למשפט את מחיר העיכובים במתן פסק-הדין על-ידי השופט. הצדדים משלמים את מחיר העיכובים בהליך השיפוטי בקטע המרכזי של ההליך מיום הגשת התביעה עד סיום הדיון והגשת הסיכומים בכתב. אם מדובר בהליך פלילי, סובל הנאשם עיגול דין ושליטת חופש אם הוא עצור עד תום ההליכים נגדו, ובכל מקרה, אף אם אינו עצור, שמו הטוב מוטל בספק זמן רב שלא לצורך. בין שמדובר בהליך פלילי ובין שמדובר בהליך אזרחי, סובלים הצדדים עיגול דין, ההוצאות גדולות יותר בשל תקופת ההמתנה הארוכה מיום הגשת התביעה עד תחילת המשפט ואח"כ משך הזמן הניכר הדרוש כדי לסיים התיק. הוצאותיהם המשפטיות והפסד ימי עבודתם של בעלי-הדין גדולים בשל כך. במשפט אזרחי אף אם בסופו של דבר זוכה התובע במשפט, הוא סובל נזק כספי ממשי שאינו מכוסה על-ידי שום גורם, עקב ירידת ערך הכסף.

העיכובים בהליך השיפוטי והמחיר שהצדדים משלמים בגינם מקורם בגורמים רבים ושונים שאינם ניתנים לשליטה. ניתן לראות במחיר זה אלמנט בלתי נמנע בשירות שבתי-המשפט נותנים לצרכניהם. אולם אם פסק הדין שניתן סוף סוף לאחר הליך

76 הוא מוסמך לעשות כן מכוח סעיף 193 לחוק סדר הדין הפלילי, תשכ"ה-1965. אין רואים בכך סיכון כפול משום שהדיון החדש הוא חלק מאותו הליך, ראה: ע"פ 114/52 חבורה ג' ירוחם, פד"י ז' 190, בעמ' 194; ע"פ 159/66 מוביל ג' היועץ המשפטי, פד"י כ' (2) 673, בעמ' 675-76.

77 ראה, למשל, ע"פ 23/60 שרף ג' היועץ המשפטי, פ"מ כ"ה 349, וראה בענין זה לעיל.

78 ראה החלטת ביהמ"ש העליון ב"ש 118/74 צדוק נגד ג' מדינת ישראל, לעיל ה"ש 73, וראה דוגמאות אחרות בה"ש 75 לעיל.

79 ראה לעיל עמ' 595-597.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך חשיפוטי

כה ממועד, מתבטל על-ידי בית-משפט של ערעור בשל עיכובים במתן פסק-הדין או עיכובים באשמת בית-המשפט בשלבים קודמים עם הוראה לקיים דיון מחודש בתיק, אין הצדקה להטיל את מחיר ניהול הדיון המחודש על בעלי-הדין. וייתכן, אף, דומה ביטול פסק-דין בעילה מינהלית כגון בשל השהיית פסק-הדין על-ידי השופט לביטול פסק-דין בעילה מהותית, דהיינו, מחמת טעות שבשיקול דעת של השופט דלמטה⁸⁰ או מחמת מתן פירוש מוטעה לחוק (ולעתים פירוש החוק באופן שונה מדעתו של ביהמ"ש של ערעור). שכן דרגות הערעור נוצרו כדי להגן על בעלי-הדין מפני טעויות, בין בשטח הדיוני ובין בדין המהותי, ולכן מטבעו של הליך ערעורי שהחלטת בערכאה ראשונה עשויה להתבטל בערכאת הערעור, ובערעור נוסף לערכאה העומדת מעליה החלטת עשויה שוב להתהפך.⁸¹ לפיכך ניתן להצדיק הטלת מחיר מיצוי הליכי הערעור על הצדדים, אם כי גם כאן יש מקום לצמצם את ההוצאות במידת האפשר.⁸² אולם כאשר מבטלים פסק-דין ומורים על דיון מחודש בעילה מינהלית גרידא, כגון שהשופט השהה את מתן פסק-הדין יתר על המידה, אין הצדקה להטיל את מחיר ניהול המשפט בשנית על הצדדים.

6. הפתרון המוצע

ניתן למנוע עיוות דין בשל השהיית מתן פסק-הדין על-ידי השופט ואת ההוצאות הנובעות מכך לצדדים בדרכים זולות יותר ודומה גם צדקות יותר. ראשית חכמה, ובצעד זה כבר נקט המחוקק לאחרונה, לגבי הליך אזרחי, יש לקבוע בפירוש פרק זמן מקסימלי שבתוכו חייב שופט בכל הערכאות ליתן פסק-דין.⁸³ במקביל יש לקבוע כי איחור במתן פסק-דין בניגוד להוראות החקיקה וללא צידוק, מהווה עילה לצעדים משמעתיים נגד השופט,⁸⁴ ולהקפיד בהפעלת כלל משמעת זה כנגד שופטים שאינם ממלאים בדייקנות את ההוראות הקובעות מועד מקסימלי למתן פסק-דין.

80 ראה דוגמא לדיון מחודש בעילה מהותית (להבדיל ממינהלית). השופט התייחס בחשדנות מיוחדת לעד, והחלטת בהסקת מסקנתו הסופית. בית-משפט של ערעור שראה בכך טעות של שיקול דעת בנוגע להערכת העובדות, הורה על דיון מחודש במשפט, ראה: ע"א 282/72 מטעי עסק הארזים נ' אביק, פד"י י"ז 771, וראה במיוחד עמ' 775. פסק-הדין היה פה אחד אולם השופטים זוסמן ומני הסכימו עם דעת השופט לגדוי לאחר התלבטות רבה.

81 ראה דוגמא של מיצוי ההליכים המשפטיים בשלוש הערכאות בשני סיבובים: ע"פ 523/72 עזראן נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ח (1) 128.

82 כך, למשל, באנגליה איפשרו ערעור ישיר לבית הלורדים על החלטת של High Court בפרוצדורה שוכתה לכינוי leapfrogging על שום שמדלגים על ערכאת הערעור האמצעית, ראה על כך: L. Blom Cooper & G. Drewry, *Final Appeal, A Study of the House of Lords in its Judicial Capacity*, 1972, pp. 149-151.

83 נקבע מועד מקסימלי של שלושים יום למתן פסק-דין, ראה ה"ש 19 לעיל. אולם כאמור יש להשלים צעד זה על-ידי החלת מועד מקסימלי גם על ערכאת ערעור ויש לקבוע מועד גם לגבי הליך פלילי.

84 אפילו עד כדי הסרתו מכהונתו אם הוא נוהג דרך קבע להשהות מתן פסק-הדין. בתזכיר בדבר הצעות לייעול מינהל בתי-המשפט שהוגש לשופטים, לשר המשפטים, למשפטים וללשכת עורכי-הדין ביוני 1974 (הג"ל, לעיל ה"ש 9) הציע כותב שורות אלו לתקן במפורש

כן יהיה צורך לעיין היטב בדרכים האפשריות לשיפור הסטנדרטים של התנהגות השופטים בכל הענינים הנוגעים לסדרי המינהל בבתי-המשפט. על השופטים ובראשם חבר שופטי בית-המשפט העליון, נשיאי בתי-המשפט המחוזיים ושופטי השלום הראשיים ללבן את הבעיה וליצור מערכת כללי אתיקה שיגדירו היטב את חובותיו של השופט בענינים אלו (כגון מועד מתן פסק-הדין, קביעת מועד לשמיעת משפטים, שמיעה רצופה וכיו"ב), ובצידם יקימו מנגנון מעקב ואכיפה יעיל שכולו יהא בדי שופטים. אם תידרש חקיקה למתן תוקף מחייב לכללי האתיקה הללו ולמתן גושפנקה מחייבת למנגנון השיפוט. שידאג לקיום כללים אלו, מן הראוי לדאוג לכך בהקדם. במקביל, יש להבטיח חלוקה מתאימה של עומס העבודה בין השופטים השונים כדי למנוע הטלת מעמסה כבדה מנשוא על חלק מהשופטים, מחד, ולנצל את השופטים המהירים, מאידך. אם בכל זאת, לאחר שיינקטו צעדים לחלוקה יעילה של התיקים ולאחר שייקבעו כללי אתיקה, שעל מילויים יקפידו בדיוקנות, ימצא בית-משפט של ערעור כי יש לבטל פסק-הדין דלמטה ולקיים דיון מחודש בעילה מינהלית, כגון שהשופט דלמטה השהה את מתן פסק-הדין, ויש חשש לעיוות דין, אזי במקרים אלו על המדינה לשאת בהוצאות ניהול המשפט המחודש. בדרך זו מפורים את מחיר העיכובים על כלל הציבור ואין ממקדים אותו על בעלי-הדין במשפט, על לא עוול בכפם. מבחינה עיונית, אילו הטל המחיר על בסיס אשם, היה השופט עצמו צריך לשלם את מחיר הוצאות ניהול המשפט המחודש המתקיים בסל ביטול פסק-הדין, שהושתה על ידו במידה כזו היוצרת חשש לעיוות דין. אולם מכיוון שאינטרס הציבור שולל הטלת המחיר על השופט⁸⁵, מן הדין שמחיר זה לא יוטל על הצדדים, אלא יחולק בין כלל אזרחי המדינה באופן שהמדינה תשלם את הוצאות ניהול המשפט המחודש מכספי המסים המשולמים על-ידי אזרחי המדינה.

המדיניות המוצעת להטיל על החברה בכללותה ולא על היחיד את המחיר של עיכובים, תקלות וכשלונות של מנגנוני הממשל בביצוע התפקידים שעליהם הם מופקדים, נתמכת על-ידי פסיקה אחרונה של בית-המשפט העליון בתחומים שונים. בפסק-הדין מירום ניםק השופט ויתקון את המרת עונש המאסר שהוטל על הנאשמים במאסר על תנאי בדברים אלו:

"הציבור זכאי לתבוע עבריינים לדן ולהיפגע מהם, אך הוא חייב להם משפט הוגן. וייקו למשפט... נאמר גם על נאשם, תהא אשר תהא חומרת עבירתו. את חובתו לקיים משפט הוגן ממלא הציבור באמצעות שופטיו ופרקליטיו. אלה הם שליחיו. אם נכשלו הללו במילוי שליחותם, נמצאים מאזני הצדק מעורערים וצידוק הענישה לוקה. כאן חיכו הנאשמים 32 חודשים לפסק דינם... כשלון זה בהליך המשפטי היה כה חמור שלדעתי אין עוד מקום לדרוש את כליאת המערערים. בכך סובלת

את חוק השופטים באופן שהתנהגות כללי הולמת בעניני מינהל אף היא תהווה עילה להסרת שופט מכהונתו.

85 אותו אינטרס המחייב גם הענקת הסינון שיפוטית, דהיינו שהשופט צריך למלא תפקידו ללא כל חשש מתביעה או טענה אישית כנגדו בקשר לפעולותיו במילוי תפקידו השיפוט. ראה: אנגלרד, ברק וחשין, דיני הנזיקין, טדסקי (עורך), תש"ל, עמ' 392-396.

על מי יוטל מחיר העיכובים והתקלות בהליך השיפוט

אמנם במידה רבה מטרת הבאתם לדין ועל זה יש להצטער, אך אולי מכאן מקום לתקווה שהמקרה יישאר מקרה בודד ויצא דופן בתולדות המשפט בישראל⁸⁶.

במלים אחרות, השופט ויתקון סבור שכאשר אורגן של החברה נכשל בביצוע תפקיד שנמסר לו על ידה, אין זה מן המידה להטיל את מחיר הכשלון על גבו של היחיד, אלא על החברה בכללותה. בפרשת מירום, כליאת המערערים, משמעותה היא שמחיר השהיית הכרעת הדין היה ממוקד עליהם בלבד. ביטול עונש המאסר מהווה למעשה העברת המחיר לחברה בכללותה, החברה נושאת במחיר זה ע"י הפגיעה במטרות ענישת מפירי חוק, ופגיעה במערכת המגינה על החברה מפני עבריינים.

אותה מדיניות משתקפת גם מפסק הדין בינוי ופיתוח⁸⁷, באותו פסק-דין קבע בית-המשפט הגבוה לצדק שרשות יכולה לבטל מסירת ביצוע עבודה למי שזכה במכרז, אם התברר לה שניתן לבצע את העבודה בביצוע עצמי במחיר זול יותר, ובלבד שיינתן לזוכה במכרז פיצוי הולם על הנזק שנגרם לו כתוצאה מביטול מסירת המכרז לביצוע על ידו. העקרון העיוני עליו ביסס בית-המשפט את פסיקת הפיצויים במקרה זה הוא שאין להטיל הוצאות הפעלת מנגנוני הממשל על היחיד, אלא יש לחלקו בין כלל האזרחים. ואם בתהליך הפעלתם נגרם נזק ליחיד, נזק זה אסור שיוטל על היחיד אלא יש לחלקו בין כלל האזרחים⁸⁸.

אם יתקבל עקרון מוצע זה, יהא צורך לקבוע תעריף מקסימלי לתשלום שכר טרחת עורכי-הדין במקרה של משפט מחדש שהוצאות עריכתו יוטלו על המדינה. זאת, כדי למנוע אפשרות שהצדדים ינצלו ההסדר ויבחרו לעצמם עורכי-דין יקרים על חשבון אוצר המדינה.

השאלה מי צריך לשאת בהוצאות תעורור גם במקרים שבית-המשפט של ערעור מבטל פסק-דין ומורה על דיון מחדש מחמת התנהגות בלתי ראויה מובהקת של השופט, כגון: התערבות מוגזמת ותכופה במהלך המשפט⁸⁹, שיגה או נמנום בקטע חשוב של

86 ע"פ 125-152/74 מירום, חב' למסחר בינלאומי בע"מ נ' מדינת ישראל (טרם פורסם), עמ' 11 לפסק-הדין.

87 בג"צ 101/74 בינוי ופיתוח בנגב בע"מ נ' שר הבטחון, פד"י כ"ח (2) 449.

88 שם, עמ' 456-457: אורח "עשוי להיפגע ולסבול נזק כתוצאה מפעולה בלתי כשרה או בלתי נאותה או מהימנעות מפעולה שלא כדין או מאיחור בלתי סביר ובלתי מוצדק בעשיית הפעולה, ומן הצדק שבמקרים אלה תישא הרשות באחריות כדי לפצות על הפגיעה או הנזק שנגרם". השופט ברנזון מצטט בהסכמה את סיכום דבריו של המלומד ברנרד שוורץ בשאלת אחריות המינהל במשפט הצרפתי: "אם אורח פלוני ניווק על-ידי הפעלת שירות מינהל, גם באין אשם, מופר העקרון בדבר שוויון בחלוקת הוצאות הממשל. קורבנה של הפעולה המינהלית אשר גרמה את הנזק, נדרש למעשה ליטול על עצמו נטל שאינו מוטל על אזרחים אחרים — משא המועמס עליו על-ידי פעולתו של שירות ציבורי הפועל לטובת הציבור בכללותו, במקרים אלו... [נשאלת השאלה] אם אין זה מחובת המדינה להפעיל את עיקרון השוויון ביחס להוצאות הממשל על-ידי הסרת הנטל הנוסף משכמו של הפרט שניזוק, ובלקחתו על עצמה לחלקו בין כלל האזרחים?".

89 Yuill v. Yuill [1945] P. 15, 20; R. v. Gilson 29 (1949) Cr. App. R. 174; R. v. Perks (1973) Crim. L. R. 388; R. v. Cain 25 (1936) Cr. App. R. 204; Jones v. National Coal Board [1957] 2 Q.B. 55, 64-65; R. v. Clewer (1953) Cr. App. R. 37

מתן העדויות⁹⁰, הפעלת לחץ על נאשם להודות או על בעלי-דין במשפט אזרחי להתפשר⁹¹, קיום מגעים עם אחד מבעלי-הדין שלא בנוכחות הצד השני⁹², או קיום מגעים "פרטיים" בקשר לענין הנדון⁹³.

רבות התלבטתי בשאלה אם העקרון המוצע של תשלום הוצאות הדיון המחודש על-ידי המדינה צריך לחול גם במקרים אלו. מחד גיסא, אין זה מן הדין ומן הצדק להטיל על בעלי הדין את הוצאות ניהול הדיון המחודש כאשר המשפט הראשון מבוטל בשל התנהגות אישית של שופט המנוגדת לכללי התנהגות שיפוטיים מקובלים. מאידך, הכללים אינם קובעים סטנדרטים ברורים, ויש מקום לשגגה בשל שיקול דעת מוטעה. למרות האמור נראה לי כי העקרון המוצע, דהיינו: הטלת הוצאות ניהול הדיון המחודש במשפט על המדינה, ולא על הצדדים, צריך לחול אף על מקרה שבית-משפט של ערעור מורה על דיון מחודש מחמת התנהגות בלתי ראויה מובהקת של השופט, אשר אינה נובעת משיקול דעת מוטעה. בענין זה יפים הדברים שאמר השופט ברנזון בפרשת כינוי ופיתוח⁹⁴:

"במקרה של נזק הנגרם עקב התנהגות שלא כשורה, לא הפרט הניזוק יישא בו, כי אם הגוף אשר בשמו, למענו או מטעמו הוא נגרם. אחריות כללית כזו היא לא רק צודקת כשעלצמה, אלא היא צורך חיוני בעידן המודרני, שבו הממשל מרחיב כסדר את תחומי פעולתו וחודר יותר ויותר לספירות חיים שונות של הפרט ושל החברה גם יחד. זה עלול גם להעלות את טיב וכושר המעשה של המנגנון הציבורי, להגביר את רגש האחריות והיעילות שלו, להביא ליתר זהירות וזריזות בטיפול בעניני האזרחים ובהיענות לצרכיהם, ובכלל לקדם ולשפר את רמת השירות הציבורי."

מכיוון ששירות בתי-המשפט הוא, כדברי השופט ברנזון בפסק-דין אחר, "כמו כל שירות אחר שהמדינה מספקת לאזרחיה"⁹⁵, הדברים צריכים לחול גם על שירות בתי-המשפט.

ניתן לטעון שהחלת העקרון המוצע על שירות בתי-המשפט (דהיינו הטלת הוצאות ניהול משפט מחודש המתקיים בשל התנהגות אישית בלתי ראויה של שופט על המדינה) אינה עולה בקנה אחד עם האינטרס החברתי החשוב ששופט, צריך לפעול במילוי תפקידו ללא חשש ומורא כלשהו. לעניות דעתי, אין בהטלת הוצאות הדיון המחודש על המדינה משום יצירת חשש כזה שיש בו כדי להשפיע על

וראה בענין זה: ע"פ 20/49, 21/49 עבדול האדי נ' היועץ המשפטי, פד"י ג' 13, בעמ' 27-8.
90 R. v. Langham (1972), Crim. L. R. 457; R. v. Edworthy (1961) Crim. L. R. 325
וראה דוגמא מארה"ב, הפרקליט, כ"ט (תשל"ה), עמ' 470.
91 R. v. Barnes (1970) 55 Cr. App. R. 100; ב"ש 147/61 קרפנר נ' רטנר, פד"י ט"ז 241.
92 R. v. Turner [1970] 2 Q.B. 326-7.
93 Hobbs v. Tinling [1929] 2 K.B. 23-30, 40; ע"א 113/71 שזאובר נ' מוחה, פד"י כ"ו 416 (1).

94 בג"צ 101/74 כינוי ופיתוח בנגב בע"מ נ' שר הבטחון, פד"י כ"ח (2), 449, בעמ' 456-7.

95 ע"א 520/71 גולדברג נ' בלוגה, פד"י כ"ו (1), 456, 462.

על מי יוטל מחיר העיכובים וחתקלות בהליך השיפוטי

השופט במילוי תפקידו, ואין לראות בה ניגוד לעקרון עצמאות השופטים. יש לשער, כפי שהניח השופט ברנזון לגבי שירותים ציבוריים אחרים, שהנהגת הסדר כזה תזרז שופטים ליתן פסקי-דין במועד, ולשמור על כללי התנהגות שיפוטית במהלך המשפט, ונמצאו משרתים אינטרס חברתי חשוב: אפשרות של האזרח לממש את זכויותיו החוקיות כנגד זולתו או כנגד השלטון ביעילות, במהירות ובהגינות. מן הראוי להוסיף, שעקרון עצמאות השופטים אין פירושו שהשופטים משוחררים מכפיפות לכללי התנהגות שמגמתם להבטיח יעילות בהליך השיפוטי ורמת התנהגות נאותה של השופטים במילוי תפקידם.

אין לצפות לנטל כבד מנשוא על תקציב המדינה בעקבות החלת העקרון המוצע, שכן רק לעתים רחוקות יגיע בית-משפט של ערעור למסקנה כי יש להורות על קיום דיון מחדש בעילה של חשש לעיוות דין מחמת השהיית מתן פסקי-דין או מחמת התנהגות בלתי ראויה מובהקת במהלך המשפט.

יש להעיר כי במשפטים פליליים בשל העובדה שאין הסדר לתשלום הוצאותיו של הנאשם במשפט מחדש, נוטים בתי-המשפט לזכותו כדי למנוע את אי-הצדק שבהטלת מעמסה בלתי מוצדקת זו על כתפיו, בנוסף על עינוי הדין שכבר נגרם לו. בסופו של דבר נמצא האינטרס הציבורי ניווקי⁹⁶. הנהגת ההסדר המוצע תבטיח שבית-משפט של ערעור לא יזכה נאשם שמן הדין לקיים דיון מחדש במשפטו, אלא יורה על קיום הדיון המחודש.

ניתן למצוא תימוכין לעקרון המוצע בעמדת המדיניות החקיקתית החדשה בישראל, אשר על פיה על המדינה לשאת בנוקים ובסבל הנגרמים לנאשם שלא היה יסוד להאשמתו. על-פי החוק מוסמך בית-המשפט במקרה כזה לצוות "כי אוצר המדינה ישלם לנאשם את הוצאות הגנתו ופיצוי על מעצרו או מאסרו בשל האשמה שממנה זוכה בסכום שקבע בית-המשפט"⁹⁷. הוראות אלו משקפות גישתו של המחוקק הישראלי למנוע הטלת הוצאות המשפט על הנאשם שכנגדו הוגש אישום פלילי ללא יסוד, ולגלגל על החברה בכללותה את הוצאות הגנת הנאשם ואף לחייבה בפיצויים על מאסרו או מעצרו.

96 ראה לעיל, עמ' 5-594. יש להוסיף שעיכוב הדין במשפטים פליליים גורם לכך שהשופטים גוזרים על הנאשמים עונשים קלים יותר מהנדרש בנסיבות הענין. וגם מסיבה זו נגרם נזק לחברה. ראה, למשל, ת.פ. 846/71 היתוך המצפתי נ' יצחק לחמיש וציון צובר (לא פורסם), גזר-הדין מצוטט בספרו של נתן דונביץ, עינוי דין, וראה במיוחד עמ' 47-48.

97 ראה סעיף 43 לחוק דיני עונשין (דרכי ענישה) [נוסח משולב], תשל"ב-1970, פ"ח 116 תשל"ל, כפי שתוקן בחשל"א, פ"ח 122 תשל"א, והוא הדין לגבי קובל בקובלנה פרטית. וראה גם סעיף 44 לחוק הנ"ל, המטיל הוצאות התביעה על מתלונן שהגיש תלונה "בקלות ראש או לשם קנטור או ללא יסוד". ראה דיון בסעיף זה: Dan Bein, "The Accused's Right of Compensation for Detention Prior to an Acquittal" in *Israeli Reports to the Ninth International Congress of Comparative Law*, (I. Englard, ed.), 1974, p. 133. וראה בענין זה גם: Lovell, "The Case for Reimbursing Court Costs and Reasonable Attorney Fee to the Non Indigent Defendant Upon Acquittal", 49 (1970) *Neb.L. Rev.* 515; Strachan, "Awards in Criminal Proceedings", 124 (1974) *New L.J.* 284, 310.

שיטה זו מיוסדת על העקרון שמי שנפגע כתוצאה מליקוי בפעולות השירות הציבורי — במקרה זה העמדת עבריינים לדין — חייב להיות מפוצה ככל שהדבר ניתן להיעשות בכסף. אין הוא צריך לשאת במחיר כשלון של שירות ציבורי, אלא מחיר זה צריך להתחלק על כל בני החברה.⁹⁸ למרבה הצער בתי-המשפט אינם עושים שימוש בסמכות זו, כנראה מחמת השקפה מוטעית שמתן הוצאות על-פי סעיף זה לגאשם שזוכה יש בו משום הטלת דופי בהתנהגות פרקליטות המדינה והמשטרה. מצב דומה היה קיים באנגליה, והלורד צ'יף ג'סטס הוציא הוראת נוהל מיוחדת שקבעה הנחיות לפסיקת הוצאות לגאשם שזוכה.⁹⁹ גם בתי-המשפט בארץ ייטיבו לעשות אם ישתחררו בהקדם מגישה זו ויראו בתשלומים כאלו לגאשם אמצעי צודק למנוע את התוצאה של הטלת מחיר התקלות בהליכי הצדק ובשמירת הסדר החברתי על נאשמים שהאשמו ללא יסוד, ולגלגלן על החברה בכללותה, כפי שמתחייב ממצוות החוקק, ויפה שעה אחת קודם.

7. סיום: יעילות ועשיית צדק — צדק עדיף

בדרך כלל צעדים לייעול הדיון המשפטי אך תורמים לעשיית צדק, ומשפט מהיר הוא ממריכיו של משפט צדק, כך שאין למעשה סתירה בין יעילות הדיון ובין עשיית צדק. אולם עומס העבודה הרובץ על בתי-המשפט מעמיד את השופטים לעתים בדילמה. הם מתלבטים בין הרצון לסיים את המשפט או לכתוב את פסק הדין בזמן הקצר ביותר, דבר שיקל על עומס העבודה, ובין הרצון לשמוע את המשפט בסבלנות ובאורך רוח ולשקול את החלטתם ביסודיות ובעומק הראויים למלאכת עשיית הצדק.

ברשימה זו הצבענו על החשיבות הרבה בייעול ההליך המשפטי לאזרחים הנזקקים לשירות בתי-המשפט ולחברה בכללותה, אולם יש להדגיש כי בדילמה זו בין יעילות המשפט ועשיית צדק, אל לו לשופט לנטות לכיוון היעילות על חשבון עשיית הצדק, וחלילה לו מלהגביל זכויות דיוניות של בעלי-דין בשם היעילות¹⁰⁰; הערך העליון בהליכים המשפטיים הוא עשיית הצדק. כדברי השופט ברנזון "מעולם אין לשכות שסדר הדין אינו אלא אמצעי להשגת המטרה הנעלה של עשיית משפט צדק ואין להפוך את האמצעי למטרה בפני עצמה. אין להעלות את האסקופה לדרגת מטרה. העיניים צריכות להשאר תמיד נשואות אל המטרה היחידה של כל משפט, והיא עשיית משפט

98 השווה: Note, "Attorney's Fees: Where shall the Ultimate Burden Lie" 20 (1967) *Vand. L. Rev.* 1216, 1223. ההסדר לתשלום פיצוי לקורבנות פשע שהונהג בארצות רבות, אף הוא מבוסס על אותו עקרון; המדינה לקחה על עצמה את תפקיד הגנת הציבור מפני הפשע, לפיכך, על המדינה לפצות את קורבנות הפשע משום שכל פשע מהווה כשלון של המדינה לבצע את תפקידה להגן על החברה מפני פשע. ראה: Dronby, "Compensation of Victims of Crime: An analysis", 16 (1971) *St. Louis U. L. Rev.* 201, 204–208.

99 ראה: Strachan, ה"ש 97 לעיל, וראה: 2 *All E. R.* 592 [1973] Practice Direction. 100 ראה, לעיל, ע"א 189/66 ש"ז ו' קדמה בע"מ, פד"י כ' (3) 477, בו סירב השופט להרשות הבאת עדות נוספת מטעמי יעילות; וראה: ע"פ 414/74 פלסון ושווימר ו' מדינת ישראל, פד"י כ"ו (2) 346, בו הגביל בית-המשפט את משך זמן החקירה הנגדית.

צדק בין הצדדים על יסוד בירור הוגן והולם של גוף העניינים האמיתיים השנויים במחלוקת¹⁰¹. ואם בנסיבות מסוימות ניצב השופט בפני הדילמה שבין יעילות ועשיית צדק – צדק עדיף¹⁰². עם זאת יש להיזהר מהנטייה למצוא צידוק לחוסר יעילות ולליקויים במינהל השיפוטי, בצורך לעשות צדק. גם אם לית מאן דפליג כי עשיית הצדק היא הערך העליון, עדיין "אפשר גם אפשר לייעל את עבודת בתי-המשפט בלי לפגוע בציפור הנפש של מלאכת השיפוט"¹⁰³.

ד"ר שמעון שטרית *

101 ע"א 18966 שיכון הנ"ל, ה"ש 100 לעיל, בעמ' 480.
 102 השווה: ע"א 189/66 שיכון נ' קדמה בע"מ, ה"ש 100 לעיל, בעמ' 480 מול האותיות א'-ב' (דברי השופט ברנזון), ובעמ' 482 מול האות ל' (השופט עציוני), וראה גם: ע"פ 414/74 מלמן וזווימר נ' מדינת ישראל, פד"י כ"ז (2) 346, בעמ' 356 (השופט עציוני).
 103 דברי השופט עציוני בע"א 189/66 שיכון הנ"ל, ה"ש 100 לעיל, בעמ' 482.
 * תודתי נתונה לפרופ' א' הרנון על תהירותיו והארותיו באחדים מנושאי הרשימה.